

ЛОКАЛЬНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМАТИКА УСВІДОМЛЕННЯ І РОЗУМІННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ, ОЗНАК, ХАРАКТЕРОЛОГІЙ

Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Єфремова Н. В.

ВСТУП

Варто зазначити, що автори цього дослідження вже звертали свою увагу на проблематику становлення на локальному рівні соціуму, – тобто там де людина, що виступає як житель і одночасно як член територіальної локальної людської спільноти (територіальної громади / далі – ТГ/), здійснює свій життєвий цикл, реалізуючи свою репродуктивну функцію (фертильна частина членів ТГ) щодо відтворення людського потенціалу спільноти, а її групи та асоціації, що нею створюються для задоволення своїх екзистенційних інтересів, здійснюють свій цикл формування, існування та функціонування, а також формуються, створені електоральним корпусом ТГ, органи публічної влади – органи місцевого самоврядування (далі – ОМСВ), що діють в умовах локальної демократії в формі місцевого самоврядування (далі – МСВ), – завдяки реалізації компетенційних повноважень останніми, створюється, у широкому її розумінні, локальна система охорони, гарантування і захисту прав людини (далі – локальна система захисту прав людини).

Дослідження профільної проблематики просувалися повільно і послідовно, – починаючи від фіксації професором М.О. Баймуратовим факту самої можливості створення такої локальної системи у її визначально-інституційному контексті і розумінні¹, і продовжуючи дослідженнями діяльності ОМСВ та феноменології прав людини в функціонально-діяльнісному аспекті (Баймуратов М.О., Кофман Б.Я., Єфремова Н.В.) – а саме в розумінні ролі і значення ОМСВ і прав людини в побудові локальної системи охорони і захисту таких прав в розумінні міжнародної спільноти держав². Наступним етапом дослідження профільної проблематики стало визначення ролі і значення локальної системи захисту прав людини в контексті захисту її політичних прав, – через системний

¹ Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя Юридичного інституту ОДУ)*: збірник наук. праць. Одеса, 1997. С. 96–101.

² Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Єфремова Н. В. Органи місцевого самоврядування та права людини: до побудови локальної системи охорони і захисту в розумінні міжнародної спільноти держав. Електронне наукове видання *"Публічне адміністрування та національна безпека"*. 2025. № 7 (60). <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2025-7-11213>.

аналіз використання і застосування моделей (форм) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму (Баймуратов М.О., Кофман Б.Я., Бобровник Д.О.) в розумінні сучасних реалій та перспектив³. Отже, продовження наукового пошуку відносно локальної системи захисту прав людини в контекстуалізації усвідомлення і розуміння її ідентифікації, ознак, характерологій, – представляється таким, що відповідає не тільки внутрішній логіці проблематики, але й суттєво сприяє визначенню ролі і значення діяльності ОМСВ, а також ТГ в локальних правоохоронних і правозахисних процесах, що фактично детермінують концептуальні підходи до визнання, реголаментації, регулювання, реалізації, охорони, захисту, гарантування прав людини на загальнодержавному рівні.

1. Історико-правові контексти становлення локальної системи захисту прав людини

Становлення локальних (регіональних) систем захисту прав людини – це результат еволюції міжнародного права після Другої світової війни, коли держави певного географічного чи культурного ареалу створили додаткові механізми захисту, що доповнюють систему ООН.

Але в цьому процесі почали спостерігатись трансформаційні та паралельні процеси, з одного боку, формування системного комплексу конституційних прав, свобод і обов'язків людини, – що спочатку зазнали своєї внутрішньодержавної легалізації та легітимації, а потім – й міжнародно-правового визнання; а з іншого – активні процеси локалізації таких прав, свобод і обов'язків людини, що були детерміновані, по-перше, локальним характером їх формування, прояву і реалізації, а також, по-друге, необхідністю гарантування їх реалізації з боку органів місцевого самоврядування (далі – ОМСВ) – органів публічної самоврядної (муніципальної) влади, що, по-третє, сформовані самими територіальними локальними людськими спільнотами (територіальними громадами /ТГ/), в результаті застосування демократичних виборчих процедур електоральним корпусом повнолітніх членів такої громади (представницькі ОМСВ) або в процесі виконання процедур демократичного призначення (виконавчі ОМСВ), що представляють інтереси ТГ, діють від її імені та в її інтересах. Крім того, по-четверте, локальний характер таких конституційних прав, свобод і обов'язків людини викликаний тим, що саме на локальному рівні соціуму, в межах ТГ, в умовах МСВ, в філософському стані повсякденності,

³ Баймуратов М.О., Кофман Б.Я., Бобровник Д.О. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2025. № 4. С. 82-105. <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2025.5>.

людина реалізує свій життєвий цикл, а її групи та асоціації – цикл свого конституювання, інституціонування і функціонування. Саме таким чином, по-п'яте, у відповідній темпоральній перспективі конституційні права, свободи і обов'язки людини трансформуються у муніципальні права людини – тобто, такі права, свободи і обов'язки, що, з одного боку, – пов'язані з локальним характером буття людини, її груп та асоціацій, а з іншого – з тим, що вони пов'язані з феноменологією локальної демократії, що реалізується в формі МСВ та умовах муніципалізму⁴.

Звідси можна стверджувати, що, по-перше, права людини виступають у вигляді системно-комплексного блоку конституційних прав, свобод і обов'язків людини, її груп та асоціацій; по-друге, що такі конституційні права, свободи і обов'язки в контексті їх практичного формування, реалізації та гарантування трансформуються в гуманістично-гуманітарний системний комплекс муніципальних прав людини, її груп та асоціацій, – виконанню яких безпосередньо сприяють ОМСВ як органи публічної самоврядної (муніципальної) влади через свої компетенційні повноваження; по-третє, саме завдяки останнім – тобто, компетенційним повноваженням ОМСВ та їх діяльності в ТГ, в процесі їх реалізації, формується локальна система захисту прав людини, а також її груп та асоціацій.

Варто зазначити, що в історичні ретроспективі наведені процеси формувались дещо інакше, а саме – з низового рівня управління, а саме з рівні існування і функціонування ТГ, коли формувались локальна демократія, МСВ та муніципалізм – саме ці феномени й сприяли подальшому зародженню державності, що історично формувалась та зароджувалась через свої характерологічні ознаки в межах тодішньої територіальної людської локальної спільноти, враховуючи історичні етапи її зародження, формування і розвитку.

Отже, усвідомлення і розуміння ординарно-функціональних аргументів щодо параметральних ознак прав, свобод, обов'язків людини, а також ролі і значення МСВ в формуванні демократичної правової державності, яскраво свідчать про роль і значення локальної системи захисту прав людини, що пов'язані між собою, як складові елементи, в системно-комплексній єдності, – це підтверджуються доктринальною позицією французького історика, соціолога та політичного діяча XIX століття А. де Токвіля, який зазначав, що «без общинних інститутів нація може сформувати вільний уряд, проте справжнього духу свобод вона так і не набуде»⁵.

⁴ Посторонко І. Г. Сучасний муніципалізм: теоретико-доктринальні підходи до розуміння, визначення та легалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 2. С. 105-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2021_2_13

⁵ Tocqueville, Alexis de. *Democracy in America*. Vol. 1. N.-Y.: Vintage Books, 1954. P. 34. (688 p.).

Методологічний потенціал цієї доктринальної позиції суттєво підкріплюються ще декількома настановами, що мають стратегічне історико-соціальне, соціально-екзистенційне та локально-глобальне значення, а саме:

а) на локальному рівні існування і функціонування соціуму проходить та реалізується соціальне життя кожної людини, що виступає основоположною формою та методологічно-діяльним концептом її буття;

б) на локальному рівні існування та функціонування соціуму функціонує МСВ, що фактично сприяє організації не стільки стратегічної локальної системи існування людини, скільки стратегічної локальної системи її співіснування в оточенні інших людей в межах ТГ;

в) саме в умовах МСВ та в межах ТГ формується філософсько-екзистенційний та метафоричний концепт «мудрість багатьох»⁶, – який означає, що суб'єктом МСВ виступає місцева територіальна самоврядна спільнота (колектив, місцеве співтовариство, ТГ), динамічний розвиток якої істотно залежить від ефективності системи комунікативної взаємодії між її членами-жителями, що сприяє і детермінує вчинення ними розмаїття дій в індивідуальному, груповому та колективному порядку відповідно до їх інтересів, особливостей, традицій в контексті сформованих на їх засадах атитюдів (поведінкових настанов, включаючи й правові настанови) та в контексті реалізації останніх через відповідні габітуси (форми життєдіяльності, включаючи й їх правові види). Саме у сукупності ці дії й формують і становлять особливий тип соціальної поведінки, відображають внутрішнє ставлення людини до умов, змісту та результатів діяльності МСВ, його органів і суб'єктів та становлять можливий потенціал колективної мудрості (мудрості багатьох)⁷, що базується на узагальненні та використанні досвіду минулих людських поколінь;

г) в сфері МСВ формується та функціонує сфера локальної соціальної практики людини, що характеризується партисипаторністю, тобто стратегією «участі» кожної особистості в цьому комунікативному та екзистенційному процесі відповідно до біхевіористичних настанов (інтересів) кожної людини через формування атитюдів та реалізацію габітусів;

г') наявність наведеного вище концепту-феномену колективної мудрості веде до виникнення суто локальних явищ, що сприяють:

⁶ Coleman J. S. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 1988. N 94. P. 103. (pp. 95-120).

⁷ Coleman J. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 1990. P. 233. (993 p.).

1) подоланню ординарного поділу на інтереси всередині та поза межами місцевої спільноти (*формування інтерсуб'єктивності ТГ*– авт.);

2) значному коригуванню думок депутатського корпусу та фахівців за рахунок колективної мудрості самих жителів (*формування загальної позиції жителів-членів ТГ*– авт.);

3) об'єктивному полегшенню практичної реалізації колективно виробленого рішення, оскільки управлінська ініціатива підкріплюється аргументованою громадською думкою (*формування сталого механізму розробки і реалізації рішень, що підтримується жителями-членами ТГ та діє на основі фасилітації* – професійної організації процесу групової роботи, що скерована на прояснення та досягнення групою поставлених цілей, вирішення питань підвищеної складності та важливості⁸ – авт.);

4) усвідомленню, і тим самим посиленню колективної відповідальності за прийняті та реалізовані рішення (*формування індивідуальної, групової та колективної деліктоздатності в межах ТГ*– авт.);

5) підвищенню ефективності діяльності МСВ, його органів та суб'єктів, що вимірюється успіхом кінцевого результату, а й наявністю загальної задоволеності всіх учасників, включених у єдиний творчий процес пошуку оптимального рішення (*формування фактору ефективності діяльності ТГ та її членів* – авт.);

6) кращому усвідомленню, що конкретна колективна мудрість є синтезом єдності виявлених потенціалів духовності та методології діяльності, живого споглядання та спілкування, що знаходить свій прояв у формуванні муніципальної свідомості та муніципальної правової свідомості⁹ (*фактор формування профільної свідомості (правосвідомості) в межах ТГ*– авт.);

7) формуванню духовно-праксеологічної парадигми муніципального соціуму, де верховенство духовності полягає в тому, що вона ставить спрямованість методології діяльності людини в межах ТГ, її живого споглядання та спілкування, що детермінує виникнення муніципальної психології¹⁰ (*фактор формування муніципальної психології в межах ТГ*– авт.);

⁸ Фасилітація. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

⁹ Бобровник Д. О. Роль муніципальної правосвідомості та муніципальної психології у процесах формування глобалістського потенціалу територіальної громади. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2022. № 1 (4). С. 23-33.

¹⁰ Боярський О.О. Людина в місцевому самоврядуванні: до розуміння та вивчення параметрально-нормативних ознак: монографія; за ред. М.О. Баймуратова; Ін-т законодавства ВР України. Київ-Одеса: Фенікс, 2022. 432 с.

д) в сфері МСВ в процесі розвитку сфери широкої локальної соціальної практики людини, її груп та асоціацій поступово і свідомо формується розуміння правозахисних можливостей ТГ та сформованих нею органів відносно жителів-членів своєї спільноти та починають формуватися і функціонувати адекватні такому розумінню механізми (*фактор усвідомлення і розуміння правозахисних можливостей ТГ та сформованих нею органів публічної влади по відношенню до членів своєї спільноти і формування адекватних механізмів* – авт.);

е) наведені вище фактори, з одного боку, мають суто локальний характер, але, з іншого, – саме вони становлять основні засади організації суспільства, в тому числі й глобального, так як фактично виступають провідниками, каталізаторами, детермінантами комунікаційно-результативних відносин між народами та їх публічно-державною та публічно-самоврядною організаціями в межах міжнародного співтовариства держав, – отже, маємо яскравий приклад прояву дихотомії «локальне / глобальне» саме в діяльності МСВ та ТГ¹¹ (*фактор глобалізації муніципального буття ТГ* – авт.).

Наведені аргументи безумовно сприяють формуванню в межах феноменології демократичної правової державності системного принципу муніципалізму¹², що: а) виступає його іманентною частиною, б) базується на основі насамперед історично сформованих муніципальних свобод, муніципальних прав, а потім в) й виникаючих на їх основі муніципальних цінностей. Формування спочатку ідентифікаційних особливостей та конкретних переваг міського життя в межах людської міської спільноти, що трансформувались у цінності, завдяки постійному користуванню та оптимальному соціальному результату, а також передавання їх наступним поколінням членам ТГ через закріплення у повсякденному індивідуальному, груповому та колективному житті людської спільноти та її членів – саме так може бути схематично репрезентований шлях формування муніципальних свобод, що спочатку носить повсякденний,

¹¹ Бобровник Д. О. Дихотомія «локальне / глобальне» як основоположний концепт набуття міжнародної правосуб'єктності територіальною громадою. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 58–66. URL: <file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Dow nloads/348-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-668-1-10-20210110.pdf>

¹² Посторонко І. Г. Становлення та розвиток феноменології муніципалізму: історичні цивілізаційно-локальні підходи до розуміння та визначення. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 107–114. URL: <file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Dow nloads/722-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1369-1-10-20230122.Pdf>

звичаєвий, ординарний характер, що формує, трансформує, впорядковує, стабілізує повсякденне буття людини, її груп та асоціацій.

Вже з часом такі свободи трансформуються в муніципальні цінності та стають універсальними цінностями людського буття. Причому цінностями, що, виходячи з їх особливої важливості для людського буття, – є властивими не тільки для міських ТГ, а й на основі творчого запозичення територіальними людськими спільнотами іншого рівня – як первинного (базового) – сільських, селищних, об'єднаних, так і асоційованого рівнів – обласних та районних, що мають переважно функціонально-цільовий характер.

На нашу думку, процес становлення муніципальних свобод, потім муніципальних прав, а з часом й формування і легалізація муніципальних цінностей, і одночасно, паралельний процес зародження феноменології загальних прав людини і становлення інститутів публічної влади на локальному рівні, – що знаходиться в одній системі координат та характеризується стійкими логічно-логістичними, а також стадійно-послідовними зв'язками, з формуванням адекватних та реальних механізмів локального захисту прав людини, – в основному розвивались по такій суб'єктно-предметній схемі:

А) *«первісна община» у стародавньому світі*, де спостерігається насамперед пріоритет і особлива важливість екзистенційно-функціональних питань існування людської спільноти на додержавному рівні розвитку, – саме тут виникає модель, що заснована на вирішенні фундаментальних проблем життєдіяльності та життєактивності, закладаються основи трудових, виробничих, техніко-технологічних, економічних, владних, соціальних, мистецьких засад та настанов і витоків сучасної реальності¹³ – отже, саме тут формуються свободи людини жити в єдності з природою, жити в межах людської спільноти, функціонувати в її межах, вільно обирати рід занять (виходячи з екзистенційних пріоритетів), створювати родину (пуналуальну, полігамну, моногамну родину тощо) і т. д. – і це все відбувається в контексті вирішення питань людської нужденності. Разом з тим в такому локальному житті починають формуватися спочатку стійкі моральні настанови повсякденної поведінки людини, що не суперечать «доброму повсякденному порядку», що з часом, в результаті усвідомлення їх небезпеки для локального соціуму, набувають відповідних заборон, що підтримуються і закріплюються в рішеннях локальної провлади.

¹³ Buyan I. Primitive society is a pioneer in the formation of sources, conditions, and factors for the satisfaction of human needs. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/4331/1/%D0%91%D1%83%D1%8F%D0%BD%20%D0%86.pdf>

Враховуючи той факт, що у первісному суспільстві, де держави та позитивного права ще не існувало, безпека індивіда та громади забезпечувалася доправовими (соціальними) механізмами. Отже, вони базувалися на звичаях, релігійних віруваннях, моралі та міфах. Захист прав у сучасному розумінні тоді функціонував як механізм виживання та збереження цілісності роду¹⁴. При цьому головними доправовими захисними механізмами виступали¹⁵: А) Тотемі та табу (система заборон): Найперший регулятор поведінки та безпеки – при цьому окремі табу (наприклад, заборона вбивства сородича, заборона інцесту – екзогамія) виступали сакральним захистом члена громади. Порушення табу вважалося гріхом, який накличе гнів духів на весь рід, тому система табу захищала життя та репродуктивну безпеку племені; Б) Кровна помста (Тіліон – *Lex talionis*): Механізм колективного захисту за принципом «око за око, зуб за зуб». Якщо члена роду «А» вбивав член роду «Б», увесь рід «А» мав обов'язок помститися будь-якому члену роду «Б». Це не була просто сліпа жорстокість, а потужний засіб стримування – бо страх перед тотальною війною між родами змушував індивідів утримуватися від насильства; В) Композиція (Викуп): Еволюційне продовження кровної помсти, коли смерть або каліцтво сородича згодом дозволялося «загладити» матеріальною компенсацією (худобою, знаряддями праці, хутром) – отже, викуп захищав роди від взаємного винищення; Г) Право притулку при вогнищі (Гостинність): Навіть чужинець чи ворог, який мирно зайшов до житла і розділив їжу біля вогнища племені, опинявся під тимчасовим захистом вищих сил та законів гостинності, тому його вбивство вважалося страшним релігійним злочином: Г') Рятуння через шлюб / всиновлення: Замість вбивства полоненого чи винуватця з іншого роду, його могли включити до складу громади (всиновити замість загиблого воїна або видати заміж) – це захищало життя людини та відновлювало демографічний баланс племені. Своєю чергою, головними інститутами захисту та регулювання виступали такі інститути¹⁶: А) Рада старійшин: Найбільш досвідчені члени роду, які виступали «хранителями звичаїв» – саме тому вони виступали арбітрами у внутрішніх суперечках, визначали міру вини та захищали слабких членів громади (вдів, дітей) від кривдників усередині роду; Б) Вожді та Шамани (Чаклуни): Здійснювали сакральний та військовий захист громади, при цьому шаман за допомогою ритуалів визначав порушника звичаїв, а вождь забезпечував фізичний захист племені від зовнішніх загроз; В) Звичаєве право (Мононорми): Нероздільні правила

¹⁴ Malinovsky, Bronislav. *Crime and Custom in Savage Society*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1926. 132 p.

¹⁵ Fraser, James George. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. London: Oxford University Press, 2009. 896 p.

¹⁶ Lévi-Strauss, Claude. *Anthropologie structurale*. Paris: Plon, 1958. 454 p.

поведінки, де релігійний обов'язок, мораль та практична доцільність існували як одне ціле – вони автоматично захищали право кожного члена племені на його долю здобичі, користування землею та вогнем.

В той же час існували найжорстокіші санкції як спосіб захисту громади. Якщо індивід систематично порушував мононорми та загрожував безпеці роду, до нього застосовували: А) Вигнання з роду (Остракізм / «Оголошення поза законом»): Найстрашніша кара первісного світу, коли людина, позбавлена захисту свого роду, була приречена на смерть у дикій природі або ставала безправною здобиччю для будь-якого іншого племені; Б) Тілесні покарання та таврування: Використовувалися для маркування порушників звичаїв;

Б) *давніогрецькі міста-поліси* (побудова локальної цивілізації, що поступово визначає та визнає природні права і свободи людини, супроводжується формуванням розуміння загальної феноменології прав і свобод людини¹⁷ – саме вона вже містила професійну спеціалізацію населення та фахівців муніципального господарства /пекарство і торгівля хлібом, торгівля іншими товарами, охорона джерел води, прибирання сміття та місць загального користування, обслуговування громадських лазень, охорона стін та воріт міста, відправлення релігійних культів/, і в той же час наявність перших демократичних утворень та інституцій публічної влади, що суттєво вплинула на формування феноменології державності) – отже, в таких умовах формуються, розвиваються та вдосконалюються свободи людини жити в межах міської людської спільноти; функціонувати в її межах, через створення свого «мікросвіту»; вільно обирати рід занять, перелік яких детермінований і формується відповідно до потреб існування, функціонування, охорони, захисту міського способу життя та міського господарства, але в інтерпретації та проектуванні цих настанов на парадержавний рівень (виходячи з екзистенційних пріоритетів); створювати родину (моногамна родина); свобода використання форм демократичної участі у формуванні та відправленні публічної влади; відправлення релігійних культів і т. д. Паралельно з ускладненнями умов локального життя суттєво змінюються й вимоги до поведінкових настанов членів локального соціуму – у розумінні логістичного контексту, стійкі моральні настанови повсякденної поведінки людини, через призму суспільної небезпеки, трансформуються в заборони, що, по-перше, набувають правового характеру в актах публічної влади, і, по-друге, чітко підтримуються її представниками, а також жрецькими і військовими.

Правозахисні механізми у давніогрецьких полісах (зокрема, в демократичних Афінах) базувалися на принципах *ісономії* (рівності всіх

¹⁷ Kotenko T. V. The formation of human rights and freedoms in the teachings of the philosophers of Ancient Greece and Rome. *Almanac of law*. 2020. Issue 11. P. 127–132.

громадян перед законом) та *ісегорії* (рівного права на виступ у народних зборах). Захист прав здійснювався не через спеціальні інституції адвокатури, а через пряму участь самих громадян у судовому та політичному житті¹⁸. Головними правозахисними інститутами та посадами виступали такі: А) Гелієя (Heliaca): Найвищий судовий орган в Афінах (суд присяжних), що складався з 6000 громадян. Величезна кількість присяжних (від 201 до 1001 і більше у конкретній справі) унеможливлювала підкуп чи тиск на суд, що виступало головною гарантією справедливого розгляду справ¹⁹; Б) Колегія одинадцяти (The Eleven): Магістрат, який відповідав за нагляд за в'язницями та виконання смертних вироків, вони також стежили за тим, щоб затриманих за гарячими слідами злочинців не карали без офіційного вироку суду; В) Логографи (Logographoi): Професійні автори судових промов (наприклад, Лисій, Демосфен) – оскільки в Афінах кожен громадянин мав захищати себе в суді особисто, логографи виступали прихованим інститутом юридичної допомоги, пишучи захисні промови на замовлення; Г) Простати (Prostates): Спеціальні покровителі (патрони) з-поміж повноправних громадян, які були зобов'язані представляти інтереси та захищати права метеків (іноземців, які постійно жили в полісі), оскільки ті не мали права звертатися до суду самостійно.

До основних правозахисних механізмів відносились²⁰: А) Графе параномон (Grphe paranomon): Скарга на протизаконність – репрезентувала механізм захисту конституційного ладу поліса, коли будь-який громадянин міг зупинити дію ухваленого Народними зборами закону або постанови, заявивши під присягою, що цей акт суперечить базовим законам міста. Ініціатора шкідливого закону після цього судили; Б) Апагоге (Aragoge) та Ендексіс (Endeixis): Процедури, що захищали від протиправного затримання та зловживання владою з боку посадовців – якщо архонт чи інший магістрат порушував права громадянина, його могли негайно притягнути до відповідальності перед судом; В) Остракізм (Ostrakismos): Механізм захисту демократії від тиранії, що передбачав щорічне голосування глиняними черепками, за допомогою якого громада могла вигнати з поліса на 10 років будь-якого впливового політичного діяча, чії амбіції загрожували свободі громадян – при цьому майно вигнанця не конфісковували, а права не припинювали; Г) Докімасія (Dokimasia) та Евтіна (Euthynai): Перевірка кандидатів на посади перед початком роботи (докімасія) та обов'язковий публічний фінансово-політичний звіт кожного магістрату після завершення каденції (евтіна) – коли будь-який громадянин

¹⁸ Aristotle. ON THE CONSTITUTION OF ATHENS. London: MACMILLAN AND CO. and NEW YORK, 1892. 189 p.

¹⁹ Todd, Stephen C. THE SHAPE OF ATHENIAN LAW. Oxford: Clarendon Press, 1993. 448 p.

²⁰ MacDowell, Douglas M. The Law in Classical Athens. Ithaca: Cornell University Press, 1978. 280 p.

міг висунути звинувачення у зловживаннях, що стримувало корупцію та свавілля чиновників;

В) *давньоримські міста-муніципії*, де спостерігається побудова чіткої централізовано-самоврядної системи муніципального управління, системи муніципального господарства в межах локального територіального соціуму з наявністю відповідних демократичних засад в межах єдиної держави /імперії, республіки/ – отже, формуються свободи людини жити в межах людської спільноти воєнізованого типу; функціонувати в її межах як вільна людина (частина локального соціуму – спочатку громадяни Риму, потім коло громадян розширюється на основі *jus gentium*); свобода вибору занять у тісному зв'язку зі спеціалізацією міського господарства та воєнних завдань, що стоять перед муніципією; свобода здійснення правочинів та інших цивільно-правових дій; формування та розвиток демократичних форм участі у формуванні та відправленні публічної влади і т. д.²¹ Наведені умови сприяють й адекватній і достатній спеціалізації правозахисних інституцій (публічна влада, мілітарні, релігійні і судові структури), що надають реальні можливості для захисту населення муніципії. Варто зазначити, що правозахисні механізми в давньоримських муніципіях базувалися на копіюванні республіканської моделі Риму та фіксувалися у міських статутах (наприклад, *Lex Malacitana*, *Lex Salpensana*). Головними правозахисними інститутами та посадами тут виступали: а) Муніципальні магістрати (Дуумвіри – *Duoviri*): Вища судова та виконавча влада міста. Вони забезпечували дотримання законів, вели судові процеси та захищали громадян від свавілля нижчих чиновників; б) Еділи (*Aediles*): Відповідали за громадський порядок, безпеку, нагляд за ринками та справедливість торгових угод. Вони захищали майнові права громадян при дрібних суперечках; в) Курія (*Ordo decurionum*): Міська рада, яка виступала колективним гарантом прав громади перед центральною владою Риму та місцевими багатіями; г) Патрони міста (*Patroni municipii*): Впливові римські сенатори або юристи, яких муніципія обирала для захисту своїх інтересів у Римі. Вони виступали «адвокатами» всього міста у судах вищих інстанцій. В той же час формувалися й основні правозахисні механізми: а) Право на апеляцію (*Provocatio / Appellatio*): Найважливіший механізм, що давав повноправним римським громадянам у муніципії право оскаржити суворе рішення (страту, тілесне покарання) місцевого магістрату перед намісником провінції або безпосередньо перед імператором/народними зборами у Римі; б) Інтерцесія (*Intercessio*): Право колеги-магістрату (наприклад, другого

²¹ Баймуратов М. О. Від римських муніципій до сучасного місцевого самоврядування. *Проблеми сучасної муніципалістики*: навч. посібник / За загальною ред. О. В. Батанова. Київ: Академія муніципального управління, 2012. 292 с. Серія: «Інноваційні освітні технології в муніципальному праві». С. 167–180.

дуумвіра) скасувати або заблокувати несправедливе рішення свого колеги, що захищало від одноосібної тиранії; в) Публічність судочинства: Суди в муніципаліях проходили відкрито на форумі. Це мінімізувало ризик таємних розправ та фальсифікацій; г') Судові застави та едикти: Перед початком каденції дуумвіри видавали місцевий едикт, де чітко прописували юридичні формули та правила захисту прав, якими могли скористатися позивачі^{22, 23};

Г) міста феодального періоду розвитку суспільства (церковні, лицарські, князівські /кюрфустерські/ тощо) – це період зародження урбаністичних процесів через осмислення та усвідомлення можливостей та переваг спільного проживання людей в рамках локального соціуму через формування самоврядних засад управління на фоні абсолютного владарювання феодалів, паралельно з цим відбувався розвиток і розцвіт муніципального господарства і спеціалізація господарських зав'язків внутрішнього і зовнішнього характеру – отже, на фоні розширення гідності членів роду, громади, міста розширюється змістовність загальної гідності людини, формуються свободи людини жити в межах міської людської спільноти, але під диктатом влади феодала, функціонувати в її межах відповідно до своїх професійних настанов (виходячи з екзистенційних пріоритетів міста щодо об'єднання сільськогосподарської та іншої діяльності), створювати родину (моногамна родина тощо), відправляти релігійні настанови тощо²⁴. Одним з перших сформованих правозахисних інституцій виступає суд спочатку феодала, а потім й централізований королівський суд. Варто зазначити, що у феодальний період правозахисні механізми суттєво відрізнялися від сучасних: по-перше, вони не були загальними для всіх людей; по-друге, натомість вони залежали від приналежності людини до певного стану (станового статусу) та юрисдикції конкретного сеньйора.

Головними інститутами та механізмами захисту прав у середньовічних містах за різними сферами впливу виступали:

1. Церковні правозахисні механізми та інститути, бо церква володіла величезною кількістю міст (єпископські міста) та створила окрему, надзвичайно розвинену систему канонічного права²⁵. Широко розвиненими

²² Roman Statutes (in 2 volumes). Crawford, Michael H. (Ed.). *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. Supplement; No. 64. London: Institute of Classical Studies, University of London, 1996. (Vol. 1. No. 25 (Lex Irnitana). P. 361–511.

²³ González, Julián. The Lex Irnitana: A New Flavian Municipal Law. *The Journal of Roman Studies*. (Society for the Promotion of Roman Studies / Cambridge University Press). 1986. Vol. 76. P. 147–243.

²⁴ Кожан В. В. Теоретичні основи та практика законодавчого закріплення особистих прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Правознавство*. 2015. No 18. Вип. 1. С. 33–36.

²⁵ Berman, Harold J. *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983. 672 p.

були такі правозахисні інститути: А) Право притулку (*Jus asyli / Asylum*): було найвідомішим механізмом, коли будь-яка людина (навіть злочинець чи раб), яка встигла забігти до храму, монастиря чи на їхню територію, опинялася під захистом Бога. При цьому світська влада (князь, лицар, міська варта) не мала права заарештувати її там під загрозою відлучення від церкви. Це рятувало людей від самосуду та кровної помсти до початку офіційного розгляду справи; Б) Єпископські суди (*Curia episcopalis*): Захищали кліриків, а також «убогих осіб» (*personae miserales* – вдів, сиріт, бідняків) від свавілля світських феодалів. Церковний суд вважався більш гуманним, оскільки канонічне право раніше за світське відмовилося від жорстоких ордалій (випробувань вогнем і водою) та запровадило чітке слідство²⁶; В) Церковна адвокатура та нотаріат: При єпископських кафедрах діяли перші професійні юристи та нотаріуси. Вони фіксували майнові права міщан, складали заповіти та захищали їхні інтереси у судах.

2. Князівські та курфюрстерські правозахисні механізми – у містах, які належали безпосередньо королю, великому князю або курфюрсту (в Німеччині), захист прав базувався на авторитеті центральної влади, яка намагалася обмежити апетити місцевих дрібних лицарів²⁷. До профільних механізмів можна віднести: А) Земський мир (*Landfrieden*): Спеціальні укази князів або курфюрстів, які офіційно забороняли приватні війни (феодалні уособиці) на певній території та під стінами міст. Порушення земського миру вважалося злочином проти самого князя і каралося стратою, тому саме це захищало купців та міщан від пограбувань лицарями; Б) Князівський апеляційний суд (*Hofgericht*): Якщо міщанин вважав, що місцевий граф чи лицар судив його несправедливо або відібрав майно, він мав право звернутися зі скаргою (апеляцією) до суду самого князя чи курфюрста; В) Жалувані грамоти (Привілеї): Спеціальні юридичні акти, якими князі гарантували міщанам право на власне судочинство, звільнення від мита або недоторканність майна. Князь виступав найвищим гарантом цих прав в обмін на податки від міста.

3. Лицарські (сеньйоральні) інститути²⁸ – малі міста часто належали окремим лицарям або баронам і тут захист прав напряду залежав від феодалного договору та звичаєвого права. До профільних механізмів можна віднести: А) Курія сеньйора (*Court Baron / Court Leet*): Лицарський суд для жителів його вотчини – попри існуючі стереотипи, лицар не міг судити міщан одноосібно «як заманеться», тому Суд відбувався за участю поважних жителів міста (присяжних чи шефенів), які стежили за

²⁶ Helmholz, Richard H. *The Spirit of Classical Canon Law*. Athens, Georgia: University of Georgia Press, 1996. 514 p.

²⁷ Angermeier, Heinz. *Königtum und Landfriede im deutschen Spätmittelalter*. München: C.H. Beck, 1966. 612 S.

²⁸ Блок М. *Феодалне суспільство*. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2001. 528 с.

дотриманням місцевих звичаїв; Б) Захист в обмін на вірність (Homagium): Головний принцип феодалізму. Міщани сплачували лицарю податки та несли вартову службу, а лицар був зобов'язаний захищати місто від нападів інших феодалів чи розбійників силою своєї зброї. Якщо лицар не міг захистити городян, вони юридично могли апелювати до його вищого сюзерена (князя).

4. Інші специфічні механізми цього періоду: А) Судова дуель (Поле): Механізм захисту честі та прав, притаманний лицарській культурі, але інколи доступний і повноправним міщанам. Якщо бракувало доказів, правота доводилася у поєдинку; Б) Гільдійська та цехова взаємодопомога²⁹: Оскільки держава в ті часи не захищала безробітних чи калік, міські цехи (ремісники) та гільдії (купці) створювали каси взаємодопомоги – через них вони захищали права сімей померлих майстрів, викупували своїх членів із полону та наймали юристів для захисту у судах проти лицарів чи церкви;

Г) *середньовічні міста, що керувались Магдебурзьким правом* (магістрати + бургомістри) – саме тут спостерігається початок процесу формування основоположних правових засад міського самоврядування через процес виникнення самоврядних управлінських інституцій, що самостійно формувались територіальною спільнотою – отже, формуються свободи людини вільно жити в межах міської людської спільноти поза диктату влади феодалів, функціонувати в її межах відповідно до своїх професійних настанов, вільно обирати та змінювати рід занять (виходячи з екзистенційних пріоритетів), створювати родину (моногамна родина тощо), заповідати свою власність, відправляти релігійні настанови, формувати цехові (професійні) свободи, відповідний перелік товарів та послуг, якими користувались тільки міські жителі; свободи щодо участі та реалізації форм демократичної участі людини в міському управлінні тощо³⁰. Варто зазначити, що Магдебурзьке право суттєво змінило правову систему середньовічних міст – воно звільнило міщан від суду феодалів і створило власні органи захисту прав та самоврядування. Головними правозахисними та судовими інститутами громад виступали: а) Магістрат: Головний орган самоврядування, який захищав економічні та політичні права громади; б) Лава (Лавничий суд): Суд під керівництвом в'їта, що розглядав кримінальні та цивільні справи; в) Рада: Орган на чолі з бурмістром, який здійснював адміністративні функції та захищав майнові права міщан; г) Колегія сорока мужів (квадрантавірат): Інститут представництва міщан, що

²⁹ Ogilvie, Sheilagh. *Institutions and European Trade: Merchant Guilds, 1000–1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 496 p.

³⁰ Баймуратов М. О. Магдебурзьке право на українських землях: дискусійні сторінки вітчизняної муніципальної історії. *Проблеми сучасної муніципалістики*: навч. посібник / За загальною ред. О. В. Батанова. Київ: Академія муніципального управління, 2012. 292 с. Серія: «Інноваційні освітні технології в муніципальному праві». С. 181–187.

контролював діяльність магістрату та захищав права простих громадян від зловживань міської верхівки; г') Цехові суди: Внутрішні органи ремісничих об'єднань, які захищали професійні та майнові інтереси своїх членів. Ба більше, в наведених умовах формувалися основні гарантії прав міщан: а) Недоторканність особи: Заборона арешту повноправного міщанина без рішення міського суду; б) Недоторканність майна: Захист приватної власності від конфіскації з боку королівської влади чи феодалів; в) Власне судочинство: Право судитися виключно у межах міста на основі норм німецького права, а не звичаєвого права феодалів; г) Право притулку: Місто могло захистити втікача від переслідування позаміською владою до з'ясування обставин справи³¹;

Д) міста-муніципалітети та провінції Нідерландів періоду боротьби з Іспанією та революції XVI–XVII ст. – окремий яскравий приклад розвитку муніципалізму через розцвіт промисловості і підприємницької діяльності (розвиток виробництва вовняних, шовкових, бавовняних тканин, скляне та цегляне виробництво, суднобудування й суміжні з ним галузі, торгівля; розвиток аграрної промисловості через використання земель, конфіскованих у короля та прибічників Іспанії і переданих фермерам в оренду або продані; вплив на локальний розвиток стану колоніальної держави (Північна Америка, Південна Африка, Індонезія), а звідси – й відповідних свобод щодо зайняття такою діяльністю; свобода на участь у міжнародній торгівлі завдяки входженню до системи світових господарських зав'язків, суттєві укріплення і зростання самостійної економічної бази промислових цехів (мануфактур) і виробництв; свобода на відправлення різних релігійних культів; участь у реалізації та розвитку демократичних форм міського і провінційного самоврядування, що детермінувало і каталізувало державотворчі процеси, і у підсумку, призвели до формування національної держави³².

Варто розуміти, що у період Нідерландської революції та Вісімдесятирічної війни (1568–1648 рр.) боротьба йшла не лише за релігійну та політичну незалежність, а й за збереження традиційних міських та провінційних свобод (привілеїв) від іспанського абсолютизму. Правозахисні механізми цього періоду реалізувалися через захист корпоративних, майнових, релігійних та політичних прав станів і громадян³³.

³¹ Гошко Т.О. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.). Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. С. 136–140. (255 с.)

³² History of Europe. BYU Library. URL: <https://lib.byu.edu/~rdh/>

³³ Kossmann E. H., Mellink A. F. Texts concerning the Revolt of the Netherlands. Cambridge: Cambridge University Press, 1974. 306 p.

Отже, до головних правозахисних та політико-правових інститутів того періоду на фоні того, що правовий захист у Республіці Сполучених провінцій мав яскраво виражений децентралізований характер, відносилися³⁴: А) Генеральні штати (Staten-Generaal): як вищий представницький орган Республіки, вони виступали колективним правозахисним інститутом на міжпровінційному рівні, координуючи захист проти іспанської експансії та гарантуючи дотримання конфесійних і майнових прав провінцій; Б) Провінційні штати (Staten): Парламенти окремих провінцій (наприклад, Штати Голландії, Штати Зеландії) – вони захищали суверенітет провінцій, затверджували податки та блокували будь-які спроби централізації, які могли утискати місцеве населення; В) Міські магістрати (Регенти / *Vu vgoedschappen*): Ради міст-муніципалітетів, що склалися з патриціанської верхівки, що безпосередньо захищали права міщан, міську автономію, свободу торгівлі та промислів від зазіхань королівських чиновників (штатгальтерів); Г) Шефени (*Schepenen*) та Міські суди як органи місцевого правосуддя. Суд шефенів у містах розглядав цивільні та кримінальні справи за місцевим звичаєвим правом, забезпечуючи право міщан судитися виключно у межах своєї юрисдикції; Г') Військові трибунали та Ради (*Gecommitteerde Raden*): Виконавчі колегії, які захищали громадянське населення від свавілля військових, мародерства та незаконних конфіскацій майна під час бойових дій.

II. Основними правозахисними механізмами виступали³⁵: А) Акт про зречення (*Plakkaat van Verlatinghe*, 1581 р.): Ключовий правовий документ революції, який проголосив право народу на повалення тирана, він обґрунтовував захист природних і традиційних прав підданих: якщо правитель (Філіп II Іспанський) порушує привілеї та пригнічує громадян, вони мають законне право відмовитися від присяги йому; Б) Утрехтська унія (*Unie van Utrecht*, 1579 р.): Фактично перша конституція Нідерландів, її стаття 13 запровадила унікальний для XVI століття правозахисний механізм – свободу совісті та віросповідання. Вона забороняла переслідувати або карати будь-яку особу через її релігійні переконання, що зупинило інквізицію; В) Право «*Jus de non evocando*»: Юридична гарантія, за якою жоден житель міста чи провінції не міг бути вивезений для суду за межі своєї території, цей механізм захищав нідерландців від суду іспанської Ради у справах заколотів («Кривавої ради» герцога Альби); Г) Контроль над податками (Право субсидії): Жоден податок чи збір не міг бути впроваджений без згоди Міських та Провінційних штатів, це захищало

³⁴ Israel, Jonathan. *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*. Oxford: Clarendon Press, 1995. 1280 p.

³⁵ Duke, Alastair. *Reformation and Revolt in the Low Countries*. London: Hambledon Press, 2003. 314 p.

майнові права купців та ремісників від руйнівних іспанських податків (наприклад, алькабали – 10% податку на будь-який продаж); Г') Право збройного опору (Ополчення / Шуттері): Міські гільдії стрільців (schutterij) виступали збройним гарантом правопорядку та захисту прав міщан від свавілля як іноземних найманців, так і внутрішніх диктаторських спроб;

Е) *міста-муніципалітети постреволуційної (Нові часи) та наполеонівської (постнаполеонівської) Європи* – отже, формуються свободи людини вільно жити в межах міської людської спільноти на основі та у відповідності до основних демократичних лозунгів свободи, рівності, братерства³⁶, що інтерпретувались у різних організаційних формах на локальний рівень соціуму; свободи людини на участь у муніципальному будівництві та становленні прообразу системного масиву сучасних компетенційних повноважень муніципалітетів в контексті децентралізації повноважень публічної влади, що стало запорукою суттєвого зростання їх місця і ролі в локальному і державному будівництві³⁷.

Міста-муніципалітети постреволуційної та наполеонівської Європи виступали як базові адміністративно-територіальні одиниці (комуні/муніципалітети), вони виникли внаслідок ліквідації феодальних порядків Французькою революцією 1789 року та були уніфіковані Наполеоном Бонапартом у жорстку вертикаль влади. Французька модель самоврядування, в результаті мілітарно-експансіоністської політики Наполеона, була експортована на величезну частину європейського континенту. Ключові міста-муніципалітети відрізнялися особливостями їхнього устрою та його трансформацію в постнаполеонівську епоху, а саме:

1. Головні міста-муніципалітети в Європі (за регіонами) – Залежно від статусу територій у складі Наполеонівської імперії (безпосередньо приєднані землі або васальні держави), міста отримали французьку систему управління: А) Франція (Осер, Ліон, Марсель, Бордо): Класичні постреволуційні комуні, де ратуші (Mairies) стали центрами цивільного життя замість церковних парафій; Б) Париж: Особливий, найбільш централізований муніципалітет Європи, що управлявся безпосередньо префектом поліції; В) Бельгія та Нідерланди (Брюссель, Антверпен, Амстердам, Роттердам): Увійшли до складу Франції як департаменти; повністю перейняли французький муніципальний кодекс; Г) Італія (Мілан, Турін, Рим, Неаполь, Лукка, Лоді): Стали центрами муніципалітетів у складі Королівства Італія та Неаполітанського королівства. У Лукці та Мілані перебудовувалися цілі квартали під нові стандарти урбанізму;

³⁶ Ghervas Stella. Three Lessons of Peace: From the Congress of Vienna to the Ukraine Crisis. URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/three-lessons-peace-congress-vienna-ukraine-crisis>

³⁷ Burg Martijn Van Der. Local Administration in the Napoleonic Empire: The Case of Napoleon's Third Capital Dans Napoleonica. *La Revue*. 2016. No1 (25). С. 123–141.

Г') Німеччина (Гамбург, Бремен, Любек, Майнц, Кельн): Вільнопортові та ганзейські міста втратили свою середньовічну олігархічну автономію і стали звичайними французькими муніципалітетами в рамках «Ганзейських департаментів» чи Рейнського союзу; Д) Польща (Варшава, Познань): Муніципалітети у складі створеного Наполеоном Герцогства Варшавського; Е) Іллірійські провінції (Любляна/Лайбах, Дубровник/Рагуза, Спліт): Східний форпост імперії, де французькі муніципальні закони замінили венеційське та австрійське право.

Варто зазначити, що у Наполеонівській імперії захист прав людини мав суперечливий та прагматичний характер³⁸. З одного боку, Наполеон закріпив фундаментальні громадянсько-цивільні здобутки Французької революції (рівність, секуляризацію, право власності), але з іншого – повністю ліквідував політичні права, свободу слова та запровадив суворий поліцейський контроль. Разом з тим, Наполеон захистив економічні та релігійні права людини, створивши надійний юридичний каркас для розвитку капіталізму та громадянського суспільства. Можна констатувати, що Наполеон спас буржуазні завоювання революції (власність, рівність перед законом) шляхом ліквідації політики свободи та введення жорсткої цензури, тобто, він повністю приніс у жертву політичні та особисті свободи, побудувавши першу в історії Європи модернову поліцейську державу. Вся філософія діяльності Наполеона міститься в його словах «Французам потрібна не свобода, а рівність перед законом»³⁹. Отже, цією логікою він керувався, створюючи свій Цивільний кодекс: він знищив стани і зробив усіх рівними в суді, але позбавив людей можливості впливати на владу;

Є) *міста-муніципалітети Новітніх часів* – отже, саме в цей період формуються муніципальні свободи людини, що визначаються через важливу роль та значення муніципалітетів в контексті муніципальної революції кінця XIX – початку XX ст., що фактично була заснована на підходах «муніципального соціалізму» та віддзеркалювала фактичний алгоритм сучасного переліку свобод людини⁴⁰.

Отже, у Новітній час правозахисні механізми в містах-муніципалітетах трансформувалися з локальних привілеїв у розгалужену систему захисту універсальних прав людини, соціальних гарантій та екологічної безпеки. Муніципалітети перетворилися на первинну ланку, де громадянин

³⁸ Sibal, Michael. The Napoleonic Police State. Published in Philip Dwyer's Napoleon and Europe, 2002. 350 p.

³⁹ Thibaut, Antoine-Claire. Mémoires sur le Consulat, 1799-1804. / compilat. François Pascal. Paris: Éditions SPM, 2013. 242 p.

⁴⁰ Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. «Муніципальні цінності»: до ідентифікації та визначення параметричних ознак профільної феноменології. *Аналітичне та порівняльне правознавство*. 2023. Грудень, С. 81–89. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.13>.

безпосередньо взаємодіє з публічною владою та захищає свої інтереси через реалізацію муніципальних прав.

Ж) *сучасні муніципалітети об'єднаної Європи* (формування суттєвої ролі муніципалітетів в регіональному, державному, макрорегіональному і загальноєвропейському інтеграційному русі в контексті муніципальної революції другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.)⁴¹ – отже, формуються муніципальні свободи людини у єдиному комплексі з її муніципальними правами, що спираються на запозичення надбань і цінностей європейського (західного) муніципалізму пострадянськими державами у їх стратегічному стремлінні увійти до європейської родини народів і держав (останнє десятиліття ХХ ст. – початок ХХІ ст.).

Звідси можна стверджувати, що завдяки такому історичному розвитку саме міського самоврядування й зароджуються муніципальні цінності, що розглядаються сучасними дослідниками конституціоналізму, як передвісники конституційних цінностей та суттєве надбання людської цивілізації⁴², а також як важливі стратегічно-критичні настанови для формування локальної системи захисту прав людини.

При наявності відповідної кількості муніципальних свобод їх основоположним телеологічним наповненням виступає наявність наступних ознак:

А) їх формування в межах міського територіального людського соціуму, завдяки особливостям міського життя, що характеризується більш високим рівнем автономії особистості та суттєвою загальнодемократичною складовою (*локально-просторова ознака* – авт.);

Б) вони насамперед спираються на засади колективізму, общинної рівності, локального характеру політичного, економічного, соціально-культурного розвитку тощо (*локально-колективістська ознака* – авт.);

В) кожна з них торкається важливого елемента міського життя людини, її положення в локальному соціумі, що, з одного боку, суттєво впливає на здійснення людиною свого життєвого циклу; а з іншого – одночасно має суттєвий індивідуальний, і в той же час груповий і колективний характер (*соціально-значима ознака* – авт.);

Г) кожна розрахована для застосування необмеженою та непоміреною кількістю фізичних суб'єктів, тобто є доступною для використання будь-яким членом міської ТГ (*кількісно-застосовна ознака* – авт.);

⁴¹ Young D. Local self-government in the Scandinavian and Baltic countries. *Review*. SKL International, 2016. 84 p. URL: https://polaris.org.ua/documents/ENG_finalver_bluebook_compressed_copy_1.pdf

⁴² Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. «Муніципальні цінності»: до ідентифікації та визначення параметричних ознак профільної феноменології. *Аналітичне та порівняльне правознавство*. 2023. Грудень, С. 81–89. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.13>.

Г') кожна має суттєво значення для повсякденного існування людини – члена міської ТГ (*якісно-застосовна ознака* – авт.);

Д) кожна напряму і суттєво впливає на формування муніципально-правового, а у підсумку, й конституційно-правового статусу людини-члена міської ТГ (*статусно-визначальна ознака* – авт.);

Е) для кожної передбачений демократичний правовий режим її існування, легалізації, легітимації та реалізації, за рахунок формування відповідних соціально-нормативних механізмів, що носять транспарентний та функціонально-визнаний членами локального соціуму характер (*процесуально-процедурна ознака* – авт.);

Є) кожна виступає іманентним складовим елементом загальної локальної системи охорони і захисту прав людини і, одночасно, елементом загальної локальної системи безпеки (*процесуально-охоронна і процесуально-безпекова ознаки* – авт.).

Основним аксіологічним набуттям таких свобод, їх серцевиною та змістовним наповненням виступає власне індивідуальна свобода людини, що заснована на її природних правах. Тобто, можна стверджувати, що в основі муніципальних свобод лежить людиноорієнтовна та людиноцентрична модель, яка базується на засадах натуралістичної юриспруденції, що, своєю чергою, в своїй основі має принцип соціального натуралізму⁴³. Цей принцип також виступає системоутворюючим елементом у формуванні і створенні локальної системи захисту прав людини у її широкому розумінні і тлумаченні, тобто у розумінні локальної системи формування, прояву, реалізації, гарантування і розвитку прав, свобод і обов'язків людини, її груп та асоціацій.

2. Доктринально-нормативні ідентифікатори локальної системи захисту прав людини

Для усвідомлення і розуміння доктринально-нормативних ідентифікаторів локальної системи захисту прав людини необхідно дослідити та проаналізувати її філософію, логіку, логістику, конотацію, наративи та патерни, – причому, обов'язково з деталізацією і акцентуацією пріоритетів профільної системи.

Насамперед, по-перше, варто усвідомити, що локальна система захисту прав людини – це організаційно-практичний і нормативно-функціональний механізм забезпечення прав і свобод людини-жителя і одночасно члена ТГ, а також її груп та асоціацій, – на рівні локального соціуму, тобто, в межах громад, муніципалітетів та регіонів. По-друге, саме розуміння такого

⁴³Костенко О.М. Принцип соціального натуралізму та його значення для юриспруденції і кримінології. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 1. С. 129-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_1_23

системно-комплексного підходу дає нам реальні можливості для визначення ролі, значення, соціальної цінності, результативності, оптимальності, продуктивності цієї складної і багатофакторної гуманітарно-гуманістичної правоохоронної, правозахисної, правореалізаційної системи, крізь призму зазначених категорій та її пріоритети. Отже, розглянемо їх:

І. Філософія системи – в її основі лежить гуманоцентризм, що виступає фундаментальною ідеологічною базою локального захисту прав людини, її груп та асоціацій⁴⁴. Своєю чергою, основоположною засадою філософії такої локальної системи захисту прав людини виступає принцип субсидіарності – стратегічно-критичної ідеї відносно того, що в межах ТГ повинен створюватися такий стан справ та механізмів його підтримуючих, коли проблеми вирішуються на найближчому до людини рівні, де публічна влада найкраще розуміє її реальні потреби. Ба більше, необхідно усвідомлювати, що глобальні (міжнародні) правові стандарти прав людини залишаються лише деклараціями, якщо вони не адаптовані до культурного, соціального та економічного контексту конкретної громади. Отже, філософія профільної системи включає наступні настанови:

А) *Людиноцентричність*: коли ТГ дійсно існує для людини, а не людина для громади, тобто, у широкому розумінні, саме ТГ виступає простором для розвитку особистості, а не лише простою сукупністю жителів відповідних територій держави чи адміністративною одиницею.

Б) *Контекстуалізація*: чітке і стійке розуміння того, що універсальні права набувають практичного змісту та аксіологічного значення для територіальної людської локальної спільноти та її членів саме і тільки через її локальні традиції, її екзистенційні інтереси та її реальні потреби.

В) *Партисипація*: вона реалізується лише тоді, коли жителі-члени ТГ виступають не пасивними споживачами послуг, а активними співавторами формування, створення і реалізації безпечного простору життєдіяльності.

Г) *Інклюзивність*: право на участь у житті громади мають абсолютно всі, включаючи й участь прав її найуразливіших груп (різних меншин, людей з інвалідністю тощо) безпосередньо за місцем проживання, а також їх захист.

Г') *Гідність*: визнання цінності кожного жителя-члена ТГ незалежно від його правового стану (громадянство, іноземство, апатридство, біпатридство, біженство тощо) і правового статусу⁴⁵.

Наведені настанови філософії створюють ключові елементи локальної системи захисту, причому така система виступає комплексною

⁴⁴ Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 14-20. DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901.14>

⁴⁵ Бордун Н. Антропологічні та соціокультурні засади захисту прав людини. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 310–316.

інфраструктурою, яка поєднує інститути, норми та практичні інструменти, а саме:

1. Нормативно-правова база громади

А) *Статут громади*: закріплює базові права жителів та обов'язки публічної самоврядної (муніципальної) влади.

Б) *Локальні програми*: йдеться про цільові стратегії розвитку (наприклад, безбар'єрність, захист прав дитини).

В) *Процедури*: наявність прозорих і ефективних механізмів розгляду скарг та звернень жителів-членів ТГ.

2. Інституційні механізми

А) *Місцевий омбудсман*: йдеться про наявність спеціалізованого локального інституту у вигляді незалежного уповноваженого з прав людини у конкретному місті чи регіоні.

Б) *Координаційні ради*: йдеться про створення і функціонування своєрідних майданчиків для діалогу між публічною самоврядною (муніципальною) владою, бізнесом та громадськістю (інституціями громадянського суспільства) або публічною самоврядною (муніципальною) владою, локальною поліцією та громадськістю (інституціями громадянського суспільства).

В) *Спеціалізовані служби*: йдеться про створення і функціонування центрів соціальних послуг, безоплатної правової допомоги, шелтерів для постраждалих від насильства.

3. Інструменти громадської участі

А) *Громадські слухання*: передбачають обов'язкове обговорення рішень, що впливають на права жителів-членів ТГ.

Б) *Локальні петиції*: виступають інструментом прямого впливу на порядок денний місцевої ради.

В) *Партисипаторний бюджет*: передбачає право жителів-членів ТГ безпосередньо розподіляти частину коштів ТГ на соціальні проекти.

4. Моніторинг та контроль

А) *Громадська експертиза*: йдеться про оцінку рішень влади на відповідність правам людини.

Б) *Локальні медіа та блоги*: передбачає незалежний інформаційний контроль за діями посадовців ОМСВ.

В) *Звітуння*: реалізується через регулярні публічні звіти голови ТГ та керівників профільних ОМСВ.

II. Логіка локальної системи захисту прав людини – побудована на переході від абстрактних міжнародних декларацій до конкретного правового досвіду людини у її повсякденному житті – отже, якщо глобальний рівень формує стандарти, то локальний – створює середовище для їхньої реалізації. Звідси можна стверджувати, що профільна логічна

структура базується на причинно-наслідкових зв'язках між потребою та дією⁴⁶. Наведений елемент містить наступні складові, а саме:

А) *Аналіз потреб*: виявлення системних уразливостей у громаді.

Б) *Нормотворчість*: переведення стандартів прав людини у місцеві програми.

В) *Інституціоналізація*: створення органів, відповідальних за моніторинг і захист.

Г) *Зворотний зв'язок*: оцінка ефективності через публічні консультації та скарги.

В межах логіки профільної системи захисту прав людини формується її логічна матриця, в основі якої лежить трикутник взаємодії між:

1. Правовласником (жителем-членом ТГ).

2. Носієм обов'язку (місцевою владою).

3. Процедурою (інструментами захисту).

При цьому, основоположну роль в цій матриці відіграє публічна самоврядна (муніципальна) влада, що обслуговує, охороняє, захищає права, свободи і обов'язки людини-жителя і одночасно члена ТГ, а також гарантує їх реалізацію, через застосування відповідного управлінсько-компетенційного інструментарію.

Варто зазначити, що наведений логічний ланцюжок розгортається через чотири послідовні етапи:

1. *Ідентифікація потреби*: виявлення специфічних проблем ТГ та її членів, а також створених ними структур /людина, її групи та асоціації/ (наприклад, архітектурна недоступність чи брак місць у дитсадках).

2. *Переведення у дискурс прав*: йдеться про управлінсько-поведінковий алгоритм, коли усунення проблеми розглядається не як «благодійна послуга» публічної самоврядної (муніципальної) влади, а як лапідарне і ординарне виконання її юридичного обов'язку.

3. *Мобілізація ресурсів*: коли відбувається виділення локального бюджету та залучення ТГ та її жителів-членів для розв'язання проблеми.

4. *Інституціоналізація*: йдеться про формування стану справ, коли відбувається закріплення рішення у місцевих правилах, щоб запобігти порушенням у майбутньому.

Наведені вище складові логіки, особливо в процесі їх практичної реалізації, формують та реалізують ключові елементи логічної структури, бо необхідно усвідомлювати і розуміти, що локальна система захисту прав

⁴⁶ Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник. Підготовлено в рамках реалізації і за підтримки Програми Європейського Союзу ERASMUS+ 573861-EPP-1-2016-1-EE-EPPKA2-CBHE-JP «European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova». HRLAW. Київ, 2018. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/phd_1_copy.pdf

людини ефективна лише тоді, коли всі її елементи працюють як єдиний механізм.

Отже, до логічної структури профільної системи відносяться наступні елементи:

1. *Суб'єктний елемент* (дає відповідь на питання: Хто діє?)

А) Активні жителі-члени ТГ: це правосвідомі жителі відповідної території з активною життєвою позицією, що є апологетами муніципалізму, які вміють формулювати запити.

Б) Органи місцевого самоврядування (ОМСВ): саме вони виступають інтеграторами прав людини у публічні послуги.

В) Локальні правозахисники: репрезентують складний комплекс фізичних осіб, а також їх інституцій в особі правових коледжів, громадських організацій, волонтерів тощо.

2. *Нормативно-процесуальний елемент* (дає відповідь на питання: На основі чого діють наведені вище суб'єкти?)

А) Людиноцентричні регламенти: передбачають формування та функціонування чітких та гуманістично-гуманітарних правил роботи міськради, які виключають закритість рішень.

Б) Правозахисний аудит: розуміється як обов'язкова перевірка місцевих проєктів актів на дискримінаційність.

В) Швидкі канали скарг: йдеться про формування, наявність та функціонування гарячих ліній, чат-ботів та сервісів зворотного зв'язку, що фіксують порушення прав людини.

3. *Інфраструктурний елемент* (відповідає на питання: Де і як реалізується?)

А) Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП): формується та функціонує на основі логіки «єдиного вікна» для мінімізації бюрократичного тиску в сфері муніципального управління.

Б) Простір безпеки: створюється за рахунок мережі шелтерів, інклюзивних центрів та безпекових хабів (наприклад, інтегровані системи відеоспостереження під контролем громади).

В) Мобільні сервіси: йдеться про створення і функціонування виїзних юридичних та соціальних служб для віддалених куточків, де мешкають жителі-члени ТГ.

4. *Корекційний елемент* (відповідає на питання: Як виправляти помилки?)

А) Локальний моніторинг: йдеться про щорічне соціологічне оцінювання індексу дотримання прав людини у ТГ.

Б) Медіація: розуміється про створення і функціонування інструментів досудового врегулювання конфліктів між жителями або між жителем та публічною самоврядною (муніципальною) владою.

III. Логістика локальної системи захисту прав людини – у вузькому розумінні це інфраструктура, яка забезпечує доставку сервісів безпеки та захисту до людини; у широкому розумінні – це практична інфраструктура, яка забезпечує швидкий, безперешкодний та безпечний рух інформації, ресурсів та допомоги від моменту фіксації порушення права до його повного відновлення.

Отже, у логістичному вимірі права людини розглядаються і розуміються не як абстрактна теорія, а як «послуга» або «допомога», яка має бути доставлена конкретному бенефіціару в найкоротші терміни з мінімальними витратами енергії та часу⁴⁷.

Наведені настанови детермінують відповідні принципи (складові) логістичного виміру прав людини, до яких відносяться наступні:

А) Доступність: розуміється як фізична та цифрова безбар'єрність ЦНАПів та судів.

Б) Ресурси: йдеться про виділення бюджетних коштів на відповідні соціальні та захисні програми.

В) Мобільність: передбачає формування і функціонування виїзних юридичних та соціальних служб у віддалені населенні пункти (села, селища).

Г) Канали зв'язку: передбачає наявність і функціонування відповідної інфраструктури у вигляді гарячих ліній, чат-ботів, центрів безоплатної правової допомоги.

Наведені вище принципи сприяють, супроводжують і забезпечують формування ключових потоків у логістиці локального захисту прав людини. Тут необхідно враховувати, що загальна ефективність цієї системи залежить від правильної побудови трьох основних потоків, а саме:

1. Інформаційний потік (Вхідні та вихідні дані).

А) Канали збору (Точки входу): передбачають формування, створення і функціонування розгалуженої мережі фізичних та цифрових хабів (ЦНАПи, гарячі лінії, чат-боти, скриньки скарг, виїзні прийоми).

Б) Тriage (Сортування запитів): передбачає формування, існування та функціонування первинної логістичної ланки, яка миттєво класифікує звернення на екстрені (насильство, загроза життю) та планові (земельні суперечки, соціальні виплати) і перенаправляє їх до профільних фахівців.

В) Зворотний зв'язок: трекінг розгляду справи, коли заявник бачить рух своєї скарги на кожному етапі, аналогічно до посилки.

⁴⁷ Бесчастний В.М., Діміч А.В. Правова характеристика суб'єктів логістичного забезпечення державної безпеки у період воєнного стану в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1–2. С. 110–119. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.1-2/110-119>

2. Ресурсний та сервісний потік (Доставка допомоги).

А) Мобільність сервісів: передбачає доставку правової та психологічної допомоги у віддалені населені пункти громади (мобільні ЦНАПи, виїзні бригади юристів та психологів).

Б) Швидке реагування: створення і функціонування логістичних ланцюжків для екстреної евакуації чи ізоляції постраждалих (наявність чергового транспорту, кризових кімнат та шелтерів (притулків) з цілодобовим доступом).

В) Шеринг (спільне використання) ресурсів: координація дій та функцій між ОМСВ, поліцією, медиками та волонтерами для уникнення дублювання функцій (один візит – комплексне розв'язання проблеми).

3. Людський потік (Навігація клієнта).

А) Принцип «єдиного вікна»: забезпечує мінімізацію переміщень людини між кабінетами, коли людина подає запит в одному місці, а внутрішня логістика системи сама збирає необхідні довідки та погодження.

Б) Супровід (Кейс-менеджмент): закріплення за вразливими категоріями громадян (наприклад, цивільними і військовими ветеранами, ЛГБТК+ / позначення всіх представників спільноти сексуальних та гендерних меншин/, ВПО) соціального менеджера, який веде людину-жителя ТГ по всьому логістичному ланцюжку інстанцій.

В процесі реалізації наведених ключових потоків профільної логістики проявляються елементи логістичної інфраструктури громади. Бо щоб система функціонувала без збоїв, ТГ повинна мати *чотири базові логістичні вузли*:

А) Диспетчерський вузол;

Б) Інформаційний хаб;

В) Сервісний центр;

Г) Кризовий резерв.

При цьому Диспетчерський вузол передбачає формування і функціонування єдиного телефонного або цифрового центру, який приймає всі тривожні сигнали та запити про допомогу 24/7.

Інформаційний хаб (База знань): виступає актуальною та доступною дорожньою картою (алгоритмом дій) для жителів-членів ТГ: «що робити і куди йти, якщо...».

Сервісний центр (Фізична інфраструктура): передбачає безбар'єрне, інклюзивне приміщення, де здійснюється прийом жителів-членів ТГ (ЦНАП, Офіс правової допомоги).

Своєю чергою, Кризовий резерв (Логістичний склад): передбачає формування та існування оперативно доступних ресурсів громади – починаючи від резервного житлового фонду (шелтери), і закінчуючи фінансовими фондами екстреної матеріальної допомоги.

IV. Конотація /конотації/ (Смислове забарвлення) локальної системи захисту прав людини – це глибинні змістові відтінки, приховані смисли та асоціації, які виникають навколо цього поняття; вони демонструють, як сприймається система різними суб'єктами: як реальний інструмент свободи, як механізм контролю чи як додатковий бюрократичний тягар⁴⁸. Варто усвідомлювати і розуміти, що аналіз цих конотацій дозволяє зрозуміти ментальні, політичні та соціальні бар'єри чи, навпаки, драйвери розвитку системи захисту прав у громаді.

Поняття захисту прав на місцях має змінювати свій емоційний та соціальний контекст:

А) Від контролю до сервісу: коли публічна самоврядна (муніципальна) влада сприймається як сервісна служба, а не каральний орган.

Б) Від обов'язку до культури: коли захист прав – це повсякденна культура, а не примус⁴⁹.

В) Акцент на безпеці: права людини конотуються як основа особистої безпеки кожного.

Зміна парадигмальних контекстів детермінує формування та прояв основних конотаційних вимірів. Дослідження смислових відтінків локальної системи захисту прав людини розкриває чотири ключові площини:

1. *Емансипаційна (визвольна) конотація* – коли профільна система асоціюється з поверненням влади та суб'єктності на місця.

А) Смислове наповнення: перехід від позиції «держава мені винна» до «ми самі вирішуємо у своїй громаді».

Б) Асоціації: незалежність від центральної бюрократії, децентралізація, низова демократія (grassroots movement), право на місто.

В) Ефект: людина відчуває себе не об'єктом державного управління, а господарем свого життєвого простору.

2. *Безпекова та захисна конотація* – коли система сприймається як соціальний та правовий «амортизатор» у кризових ситуаціях.

А) Смислове наповнення: громада відгукується як безпечна гавань, де інститути розташовані на відстані витягнутої руки.

Б) Асоціації: «свій до свого по своє», швидка допомога, безпечне середовище, «локальний щит».

В) Ефект: зниження рівня тривожності жителів-членів ТГ; формування високої довіри до сусідів та місцевих інституцій.

⁴⁸ Балинська О. М. Семіотика права: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 416 с.

⁴⁹ Балинська О. М. Пам'ять як семіотичний засіб формування загальнолюдських прав та історико-національної правової політики держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 746-753. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.132>

3. *Бюрократична (негативна) конотація* – коли сприйняття системи здійснюється через призму імітації діяльності та створення нових чиновницьких посад⁵⁰.

А) Сміслові наповнення: ризик того, що захист прав перетвориться на «освоєння грантів» або чергову формальну структуру міської ради.

Б) Асоціації: «косметичні зміни», черговий комітет, відписки, паперотворчість, «людиноцентризм лише на плакатах».

В) Ефект: виникнення цинізму та апатії серед жителів, дистанціювання ТГ та її жителів-членів громади від ініціатив публічної самоврядної (муніципальної) влади.

4. *Культурно-ідентифікаційна конотація* – пов'язана з тим, що права людини починають конотувати з унікальними традиціями та кодом конкретного регіону⁵¹.

А) Сміслові наповнення: адаптація і запозичення настанов глобального правозахисту до локальних звичаїв (наприклад, специфіка інтеграції етнічних меншин на Закарпатті чи захист індустріальної спадщини на Сході України).

Б) Асоціації: автентичність, повага до різноманітності, локальний контекст, «права людини з місцевим обличчям».

В) Ефект: універсальні цінності перестають сприйматися як «нав'язані ззовні» (із Ради Європи, Європейського Союзу чи з центру держави) і стають частиною місцевої культури.

Системний аналіз наведених конотацій дає змогу констатувати еволюцію конотацій від «контролю» до «сервісу». Це детермінується змінами сприйняття локальної системи захисту прав людини, що відображала трансформацію політичної культури суспільства. Так, її стара конотація, була пов'язана з контекстуальним розумінням діяльності поліції і суду та елементами, що їх визначають, а саме з наглядом, покаранням, державним інтересом. В нових умовах суспільного устрою відбувається трансформація в нову конотацію: ОМСВ, Омбудсман, що асоціюються з поняттям підтримки, сервісу, людської гідності. Отже, резюмуючи, можна зазначити, що якщо раніше правозахист на місцях асоціювався виключно із судами, прокуратурою чи поліцією, – тобто з примусом та вертикальним контролем з боку держави, то сьогодні, в умовах демократизації державного

⁵⁰ Соціологічне дослідження «Що українці знають та думають про права людини». Четверта хвиля. (2016-2018-2020-2023). Загальнонаціональне дослідження. (проводиться Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва за підтримки Центру прав людини ZMINA та Програми розвитку ООН (UNDP) в Україні). URL: chrome-extension://efaidnbmnnnlbpceajpglefindmkaj/https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-07/humanrights23-7_2.pdf

⁵¹ The Local Relevance of Human Rights. Editors Koen De Feyter, Stephan Parmentier, Christiane Timmerman and George Ulrich. Cambridge University Press, 2011. 365 p.

і суспільного життя, локальна система все частіше конотує з турботою, безбар'єрністю, сервісом та інклюзією. Вона фактично стає синонімом комфортного міського чи сільського простору, де поважають гідність кожного.

У. Наративи (головні суспільні ідеї) локальної системи захисту прав людини – це масштабні смислові концепції, історії та дискурси, які формують ставлення суспільства до правозахисту на рівні ТГ. Отже, якщо конотації – це окремі відтінки значень, то наративи – це готові світоглядні рамки, які публічна влада, медіа та активісти використовують для пояснення того, навіщо потрібна ця система захисту.

Варто зазначити, що дослідження цих наративів дозволяє побачити, які ідеологічні моделі конкурують між собою у сучасному правовому просторі⁵².

Отже, ключовими інформаційними повідомленнями, які формують свідомість громади в межах усвідомлення і розуміння локальної системи захисту прав людини виступають наступні:

А) «Нікого не залишити поза увагою»: базовий наратив рівності та підтримки для будь-кого з жителів-членів ТГ.

Б) «Моя громада – мій безпечний дім»: зв'язок між правами людини та безпековим середовищем, що створюється навколо неї.

В) «Голос кожного має значення»: коли сформований та функціонує наратив прямої демократії та партисипації.

Наведений підхід формує головні домінантні наративи⁵³, що навколо локального правозахисту будуються через формування чотирьох ключових наративних ліній, а саме:

1. Наратив «Права людини починаються з вулиці» (Урбаністично-гуманістичний) – цей дискурс стверджує, що абстрактні права не мають сенсу, якщо вони не реалізовані у повсякденному просторі людини.

Ключова теза: Право на гідність – це відсутність калюж перед під'їздом, пандус у магазині та безпечний парк увечері.

Сюжет: Людина стикається з несправедливістю у своєму дворі, об'єднується з сусідами, впливає на міську раду і змінює локальні правила.

Мета: Перетворити універсальні цінності ООН на зрозумілу мову комунального та соціального комфорту.

2. Наратив «Громада, що дбає» (Соціально-безпековий) – особливо потужний наратив в умовах сучасних криз, пандемій чи воєнних станів.

⁵² Biernacka Agnieszka. Universal Rights, Local Frames? Metaphors in UN Human Rights Instruments in English, Spanish, and Polish (Published: April 2026, Springer). URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11196-026-10495-w>

⁵³ Kennedy, David. The International Human Rights Movement: Part of the Problem? *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 15, 2002.

Ключова теза: Держава далеко, а сусіди та місцева влада – поруч; громада нікого не залишить сам на сам із бідною.

Сюжет: Вразливі групи (ВПО, люди з інвалідністю, самотні пенсіонери) отримують захист і допомогу не через державні субсидії, а через мережу локальних шелтерів та мобільних служб.

Мета: Побудувати високий рівень внутрішньої довіри (соціального капіталу) та солідарності всередині ТГ.

3. Наратив «Низова демократія проти диктату центру» (Політичний) – цей дискурс розглядає локальний захист прав як щит від авторитаризму або надмірної централізації влади.

Ключова теза: Сильні ТГ, які поважають права своїх жителів, є основою національної свободи та запобіжником від диктатури.

Сюжет: Місцеве самоврядування вибудовує прозорі інструменти участі (петиції, бюджети участі), які не дозволяють центральній владі обмежувати права громадян.

Мета: Легітимізація децентралізації та посилення суб'єктності регіонів.

4. Контрнарратив «Права людини – це розкіш, що не на часі» (Бюрократично-прагматичний) – опозиційний дискурс, який часто транслюється консервативними або неефективними управліннями.

Ключова теза: Спочатку потрібно побудувати дороги, відремонтувати тепломережі та наповнити бюджет, а «інклюзивністю та гендерною рівністю» займемося потім.

Сюжет: Витрачання коштів на правозахисні програми (безбар'єрність, антидискримінаційні хаби) зображується як марнотратство під час економічної кризи.

Мета: Виправдання бездіяльності влади та збереження старої, командно-адміністративної моделі управління.

Необхідно зробити особливий наголос на наративних трансформаціях в умовах війни, бо російська агресія суттєво змінила акценти у правозахисному дискурсі України, породивши новий, специфічний наратив:

А) Традиційний наратив – баланс між свободою особистості та обмеженнями влади, що трансформується у

Б) Воєнний наратив – ТГ як простір стійкості (Resilience): безпека, виживання, взаємодопомога.

Отже, у цьому новому наративі «Локальний захист» трансформувалася у «Локальний опір та виживання». При цьому захист прав людини на місцях тепер аргументується та детермінується не лише європейськими правовими стандартами прав людини, а й національною безпекою: ТГ, де панує справедливість і захищеність, є стійкішою до ворожого інформаційного та військового тиску.

VI. Патерни (Сталі моделі поведінки) локальної системи захисту прав людини – це стійкі, повторювані моделі поведінки, алгоритми взаємодії та системні шаблони, які виникають у процесі реалізації прав на рівні ТГ⁵⁴. Отже, якщо наративи описують те, як про профільну систему говорять, то патерни показують, як вона реально діє на практиці. Звідси виявлення цих шаблонів дозволяє прогнозувати ефективність системи локального захисту прав людини, масштабувати успішні практики її застосування і реалізації або вчасно фіксувати деструктивні тенденції⁵⁵.

У вузькому розумінні профільні патерни означають повторювані алгоритми дій усіх акторів локальної системи захисту прав людини.

У телеологічно-змістовному розумінні в межах профільної локальної системи захисту прав людини формуються відповідні патерни, а саме:

А) Патерн взаємодії (Публічна Влада – ТГ): передбачає регулярні громадські слухання перед ухваленням рішень.

Б) Патерн реагування: коли відбувається швидка інтервенція мобільних бригад у випадках насильства.

В) Патерн правової поведінки: коли формується і реалізується стійка звичка жителів-членів ТГ захищати свої права у правовому полі.

В контекстуалізації формування локальної системи захисту прав людини представляє інтерес визначення типології патернів взаємодії. Отже, залежно від характеру відносин між жителями-членами ТГ, правозахисниками та публічною самоврядною (муніципальною) владою, виділяють чотири ключові патерни:

1. Патерн «Спільного проектування» (Co-design) – конструктивний шаблон, ба більше, це найбільш прогресивна модель, за якої рішення ухвалюються через постійну партисипацію (участь).

Алгоритм: Публічна влада не просто спускає зверху рішення (наприклад, план реконструкції парку), а збирає правозахисників, урбаністів та вразливі групи (людей на кріслах колісних, батьків з візками) для спільного моделювання простору.

Результат: Локальні нормативні акти від початку позбавлені дискримінаційних маркерів.

2. Патерн «Реактивного гасіння пожеж» (Firefighting) – симптоматичний шаблон, але на практиці це поширена модель у ТГ із низьким рівнем стратегічного планування.

⁵⁴ Pattern Analysis as a Tool for Human Rights Investigations: A Practice-Oriented Reflection Camilo Eduardo Umaña Hernández. May, 2025. HRP 25-001. URL: <https://hrp.law.harvard.edu/wp-content/uploads/2025/06/Camilo-Eduardo-Umana-Pattern-Analysis-2025.06.04.pdf>

⁵⁵ Дробуш І.В. Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ: ІДП ім. В.М. Корецького НАН України, 2017. 478 с.

Алгоритм: Система ігнорує системні проблеми, допоки не вибухне публічний скандал або криза (наприклад, резонансний випадок домашнього насильства чи незаконна забудова), лише після цього ОМСВ екстрено створюють робочі групи чи виділяють кошти.

Результат: Захист прав носить точковий, а не системний характер; при цьому, причини порушень не усуваються.

3. Патерн «Бюрократичного поглинання» (Co-optation) – деструктивний шаблон, що спирається на модель, за якої публічна влада імітує захист прав, створюючи залежні від себе інституції.

Алгоритм: Замість реального діалогу з незалежними громадськими організаціями (інституціями громадянського суспільства /ГО/), міська рада створює «кишенькові» громадські ради або призначає лояльного до мера локального омбудсмена.

Результат: Справжня правозахисна критика блокується, а інструменти захисту прав використовуються як інструмент піару влади.

4. Патерн «Правового партизанства» (Grassroots resistance) – низовий шаблон, що виникає у громадах, де публічна влада закрита від діалогу, а правові інститути заблоковані.

Алгоритм: Жителі-члени ТГ та локальні активісти діють в обхід мерії: самі створюють мережі взаємодопомоги, фіксують порушення прав людини за допомогою стримів та соціальних мереж, залучають міжнародні фонди та центральні органи влади для тиску на місцевих чиновників.

Результат: Формування сильної, але конфліктної правозахисної екосистеми.

Резюмуючи викладене вище, можна зазначити, що глибокий аналіз локальної системи захисту прав людини крізь призму її філософії, логіки, логістики, конотацій, наративів та патернів дозволяє сформулювати цілісний висновок, що найкраще проявляється і структурується через два фундаментальні виміри філософії права: аксіологічний (ціннісний) та праксеологічний (практично-діяльнісний).

1. Аксіологічний зріз детермінує права людини як живу і реальну цінність громади.

Отже, у ціннісному вимірі локальна система здійснює десакралізацію прав людини, перетворюючи їх з абстрактних міжнародно-правових догм на гуманістичний фундамент філософського стану повсякденності, в умовах якого будується та проходить буття людини, її груп та асоціацій, а також їх повсякденне співжиття.

Філософія та Конотації: Аксіологічна суть системи полягає у переході від державного патерналізму до локального субсидіарного людиноцентризму. Права людини тут конотують не з судовим примусом чи державним наглядом, а з турботою, інклюзією, безпекою та повагою до людської гідності на відстані витягнутої руки. Громада стає тим простором,

де універсальні цінності набувають унікального місцевого «обличчя» та культурного коду.

Наративи: Ціннісна рамка задається великими історіями про «Права людини, що починаються з вулиці» та «Громаду, що дбає». Вони контекстуалізують, трансформують і легітимізують правозахист не як юридичну формальність, а як першочергову екзистенційну умову суспільної стійкості, солідарності та низової демократії. У цьому вимірі система виступає етичним фільтром для будь-яких управлінських рішень.

2. Праксеологічний зріз детермінує права людини як ефективну технологію.

У діяльнісному вимірі система постає як чітко налаштований соціально-інженерний та нормативно-технологічний механізм, де кожне задеклароване право має бути забезпечене конкретною послугою в межах локального соціуму та логістичним маршрутом її застосування, використання та реалізації.

Логіка та Логістика: Праксеологія системи вимагає бездоганного функціонування трикутника «Правовласник – Носій обов'язку – Інструмент». Логіка переведення життєвої проблеми у дискурс юридичного обов'язку публічної самоврядної влади реалізується через відповідну логістику: розгалужені інформаційні канали, швидкий триаж (сортування) скарг, мобільність сервісів та створення безбар'єрного простору («єдине вікно»). Права людини тут функціонують за логікою якісного, оперативного сервісу, що мінімізує транзакційні витрати громадянина.

Патерни: Практична діяльність системи завжди циклічна і схильна до процесуалізації та типізації. Праксеологічний ідеал – це патерн «Спільного проектування» (Co-design), коли жителі-члени ТГ та публічна самоврядна влада разом конструюють безпекове середовище, а також супроводжують і забезпечують процеси, що проходять в його межах. Водночас праксеологія викриває і деструктивні шаблони (реактивне «гасіння пожеж» або бюрократичну імітацію), що потребує постійного аудиту та оптимізації процесів.

Через загальний синтез обох підходів можна констатувати, що локальна система захисту прав людини – це динамічний інтерфейс між глобальними гуманістичними ідеалами та щоденною соціальною практикою. Її життєздатність забезпечується балансом: по-перше, аксіологія не дає системі перетворитися на бездушну чиновницьку машину (захищає від сухої бюрократії), а праксеологія не дозволяє їй залишитися набором порожніх гасел та декларацій (захищає від популізму). Отже, ефективна локальна система доводить: права людини є дієвими лише тоді, коли вони інтегровані у логістику міського чи сільського простору, осмислені через мову локальних наративів та реалізовані у щоденних поведінкових патернах кожного жителя-члена ТГ.

3. Актуальні питання нормативного забезпечення локальної (муніципальної) системи захисту прав людини

Дослідження актуальних питань нормативного забезпечення локальної системи захисту прав людини об'єктивно потребує усвідомлення, розуміння і тлумачення профільної системи у більш широкому контексті, зокрема через розширення кола суб'єктів, що приймають участь у такому захисті. Отже, *локальна система захисту прав людини* – це сукупність правових норм, які приймаються та діють на рівні окремих територіальних громад, підприємств, установ або організацій для забезпечення прав конкретних фізичних осіб (варто враховувати і суттєві можливості *самозахисту прав людини* в межах наведених суб'єктів).

Для детальної структуризації нормативного забезпечення профільної системи уявляється необхідним, насамперед, виділити рівні такого нормативного забезпечення, а саме:

А) *Муніципальний рівень*: Нормативні акти ОМСВ (міст, селищ, сіл, об'єднаних ТГ).

Б) *Корпоративний рівень*: Акти підприємств, компаній та комерційних організацій.

В) *Установчий рівень*: Документи закладів освіти, лікарень, державних установ.

Г) *Громадський рівень*: Статути та правила неурядових (некомерційних) організацій, профспілок.

Г') *Рівень самозахисту*: Конституція України та чинне законодавство держави (як фактор, що легалізує самозахист), а також акти локальної нормотворчості ОМСВ (як предмет оспоровання та захисту).

Виходячи з наведеного, можна визначити види джерел права, що застосовуються і використовуються в процесі локального захисту прав людини (при зберіганні ролі і значення загальнодержавного законодавства та в розумінні джерел права локальної нормотворчості), а саме:

– *Статути*: Базові документи ТГ чи організацій (наприклад, Статут територіальної громади).

– *Програми*: Місцеві цільові програми (наприклад, протидії домашньому насильству).

– *Положення*: Правила роботи конкретних органів (наприклад, Положення про місцевого омбудсмена).

– *Кодекси етики*: Корпоративні правила поведінки та недопущення дискримінації.

– *Колективні договори*: Угоди між керівництвом та трудовим колективом підприємства.

– *Правила внутрішнього розпорядку*: Документи, що регулюють умови праці та навчання.

Звідси *суб'єктами прийняття* таких актів виступають:

А) Організаційно-владні суб'єкти: Місцеві ради, їх виконавчі комітети, голови громад (об'єднаних громад).

Б) Адміністрація установ: Директори підприємств, ректори університетів, головні лікарі.

В) Колегіальні органи управління: Наглядові ради, вчені ради, правління компаній.

Г) Суб'єкти соціального партнерства: Профспілки, трудові колективи, загальні збори жителів-членів ТГ.

Особливостями локальних норм щодо захисту прав людини виступають:

– *Субсидіарність:* вони доповнюють і деталізують, але не замінюють і не змінюють загальнодержавне законодавство.

– *Конкретизація:* вони адаптують і тлумачать загальні права людини, а також її груп та асоціацій до екзистенційних потреб територіальної локальної людської спільноти.

– *Заборона погіршення становища:* вони не можуть звужувати обсяг прав і погіршувати їх змістовність, що визначені Конституцією держави.

– *Обов'язковість:* вони діють лише на обмеженій території або для визначеного кола осіб.

Враховуючи, що предметом нашого дослідження виступає саме муніципальний рівень захисту прав людини, вважаємо за потрібне деталізувати та конкретизувати саме цей рівень захисту.

Отже, під *муніципальним рівнем захисту прав людини* варто розуміти підсистему /від загальної (глобально-міжнародної, загальнодержавної) системи захисту прав людини/, яка забезпечує реалізацію, захист та поновлення прав особи безпосередньо у територіальній громаді (селі, селищі, місті)⁵⁶. Вона функціонує на основі принципу субсидіарності, адаптуючи загальнодержавні стандарти до потреб місцевого населення – жителів-членів ТГ.

Структура нормативної регламентації муніципального рівня захисту включає до себе наступні джерела права:

1. Правова основа (Базові джерела) – важливо розуміти, що локальна нормативна база муніципалітету не створюється з нуля, вона суворо підпорядкована актам публічної державної влади, що володіють вищою юридичною силою:

– Конституція України 1996 року⁵⁷: Статті 5, 7, 92, 140–146 (основні нормативні засади місцевого самоврядування).

⁵⁶ Батанов, О. В. Людина і муніципальне право: взаємозв'язок та розвиток. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 32-37. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.05>

⁵⁷ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

– Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року⁵⁸: Закріплює право ТГ самостійно вирішувати питання місцевого значення.

– Закони України: Головним тут виступає Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року⁵⁹ /зі змінами і доповненнями/ (визначає повноваження рад у сфері захисту прав). Також ключовими є Закони України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року⁶⁰, «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року.⁶¹, «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року⁶² тощо.

2. *Види локальних муніципальних актів* – суб'єктами їх підготовки виступають ОМСВ, що видають їх у вигляді нормативно-правових та розпорядчих актів, які безпосередньо регламентують (враховуючи міжнародні правові стандарти прав людини та національне законодавство) і регулюють, з застосуванням матеріально-процесуальних вимог локальної нормотворчості, питання прав людини:

– Статут територіальної громади: виступає як «місцева Конституція», бо закріплює права жителів-членів ТГ, їх груп та асоціацій на участь у МСВ (місцеві ініціативи, громадські слухання, загальні збори).

– Рішення місцевих рад: Акти представницького колегіального органу публічної самоврядної влади (наприклад, рішення про затвердження бюджету участі або створення безбар'єрного простору).

– Рішення виконавчих комітетів: в основному регулюють оперативні питання (наприклад, надання житла дітям-сиротам, встановлення опіки).

– Розпорядження сільського, селищного, міського голови: Акти одноосібного керівника органу публічної самоврядної влади (наприклад, про створення робочої групи з протидії дискримінації).

3. *Суб'єкти нормотворення та їхні функції* – суб'єкти локальної нормотворчості, що володіють відповідними компетенційними повноваженнями на участь в цьому процесі та видають нормативно-правові акти з прав людини, її груп та асоціацій, що мають локальну сферу дії:

– Місцева рада (депутатський корпус): Приймає стратегічні документи, затверджує місцеві програми соціально-економічного розвитку та виділяє фінансування.

⁵⁸ Європейська хартія місцевого самоврядування. м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

⁵⁹ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

⁶⁰ Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.

⁶¹ Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Ст. 73.

⁶² Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561.

– Виконавчі органи (департаменти, управління, відділи):

а) Служби у справах дітей: Регламентують та забезпечують захист прав дитини (усиновлення, протидія насильству).

б) Управління соціального захисту: Нормативно забезпечують надання пілг, субсидій, допомоги особам з інвалідністю та малозабезпеченим.

в) Департаменти освіти та охорони здоров'я: Регулюють доступність та якість базових прав на навчання та медичну допомогу на місцевому рівні.

– Спеціалізовані посадові особи / інституції:

а) Муніципальний омбудсмен (уповноважений з прав людини громади): Діє на основі спеціального Положення, затвердженого радою. Контролює дотримання прав людини, її груп та асоціацій ОМСВ.

4. Ключові сфери муніципального регулювання: варто розуміти, що локальні акти деталізують захист прав людини, її груп та асоціацій у таких практичних напрямках:

а) Соціально-економічні права: Затвердження місцевих програм «Турбота» або «Соціальний захист», які передбачають додаткові виплати для ветеранів, ВПО чи багатодітних сімей за рахунок місцевого бюджету.

б) Екологічні права та благоустрій: Правила благоустрою території ТГ, програми екологічного моніторингу, забезпечення права на чисту воду та безпечне довкілля.

в) Цивільні та політичні права: Регламенти проведення громадських експертиз діяльності ОМС, положення про електронні петиції, забезпечення доступу до публічної інформації.

г) Права меншин та інклюзія: Програми забезпечення безбар'єрності (пандуси, підйомники, звукові світлофори), підтримка національних меншин, що компактно проживають у ТГ.

5. Механізми контролю та забезпечення юридичної сили – їх телеологічною домінантою виступає забезпечення того, щоб муніципальні акти не порушували права людини, її груп та асоціацій – для реалізації наведених завдань діють такі фільтри:

– Державний нагляд: Відповідність актів ОМСВ Конституції та законам України контролюється судовою системою (адміністративні суди) та органами виконавчої влади.

– Громадський контроль: Право жителів-членів ТГ оскаржувати рішення через місцеві референдуми, подання скарг або позови до суду про визнання акта ОМСВ незаконним.

– Обов'язкова реєстрація: Окремі регуляторні акти ОМСВ проходять процедуру оприлюднення та аналізу регуляторного впливу, щоб запобігти обмеженню прав підприємців чи жителів-членів ТГ.

Важливо усвідомлювати і розуміти, що локальний захист прав людини у муніципальній інтерпретації, по-перше, передбачає створення практичного, максимально наближеного до людини соціально-нормативного механізму

(інституційний фактор – авт.), який, по-друге, трансформує абстрактні конституційні права у конкретні життєві блага та гарантії (трансформаційний фактор – авт.), що існують та реалізуються на території певної територіальної громади (міста, селища, села) (*територіально-просторовий фактор* – авт.).

Отже, суть цього захисту, – у його феноменологічно-формалізаційному тлумаченні, полягає у переході від державного «декларування» прав до реального місцевого «забезпечення». Він передбачає такі складові:

1. Створення «безпечного та доступного простору» (*Інклюзія*) через досягнення наступних ознак:

– *Фізична безбар'єрність*: Облаштування пандусів, звукових світлофорів, низькопідлогового транспорту для осіб з інвалідністю та батьків з візками.

– *Інформаційна доступність*: Переклад муніципальних сайтів та послуг на зрозумілу мову (для людей з ментальними порушеннями) чи шрифтом Брайля.

– *Безпека громади*: Встановлення систем відеоспостереження («Безпечне місто»), освітлення вулиць, створення муніципальної варти для протидії дрібній злочинності.

2. *Розширений пакет соціальних гарантій*, коли муніципальний захист прав людини, її груп та асоціацій передбачає надання допомоги понад те, що гарантує держава, виходячи з наявних і перспективних можливостей місцевого бюджету – це реалізується через досягнення наступних ознак:

– *Адресна допомога*: Місцеві виплати для ВПО, ветеранів, багатодітних сімей або людей, які потребують дороговартісного лікування (програми типу «Турбота»).

– *Муніципальне житло*: Створення фонду житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб або надання квартир дітям-сиротам.

– *Пільговий проїзд*: Забезпечення безкоштовного чи здешевленого проїзду в комунальному транспорті для місцевих пенсіонерів та учнів.

3. *Наближення та якість базових послуг*, коли захист права на гідне життя, освіту та медицину здійснюється через муніципальну інфраструктуру – це реалізується через досягнення наступних ознак:

– *Мережа ЦНАП*: Можливість отримати всі державні та місцеві послуги (паспорт, реєстрація майна, допомога) швидко, без черг та корупції в одному місці.

– *Громадське здоров'я*: Фінансування місцевих лікарень, амбулаторій, закупівля обладнання за кошти територіальної громади.

– *Доступна освіта*: Забезпечення дітей місцями у дитячих садках та школах поруч із домом, фінансування безкоштовного харчування для пільговиків.

4. *Інструменти локальної демократії (Право на участь)* – передбачають можливість жителів-членів ТГ безпосередньо впливати на життя громади та захищати свої екзистенційні інтереси – це реалізується через досягнення наступних ознак:

– *Бюджет участі (громадський бюджет)*: Виділення частини міських коштів на проекти, які пропонують і за які голосують самі жителі (дитячі майданчики, сквери).

– *Електронні петиції*: Механізм, що зобов'язує місцеву раду розглянути питання, яке набрало певну кількість голосів жителів-членів ТГ.

– *Громадські слухання та місцеві ініціативи*: Обов'язкове обговорення з жителями-членами ТГ питань забудови, зміни тарифів чи закриття шкіл/лікарень.

5. *Локальні інститути захисту та контролю* – передбачають створення спеціальних органів у структурі публічної самоврядної влади для реагування на порушення прав:

– *Муніципальний омбудсмен*: Посадова особа, яка приймає скарги від жителів-членів ТГ на незаконні дії чи бездіяльність місцевих чиновників.

– *Спеціалізовані мобільні бригади*: Муніципальні служби психологічної та соціальної допомоги жертвам домашнього насильства (шелтери, кризові кімнати).

– *Громадські ради*: Консультативні органи при мерії (ради ветеранів, молодіжні ради, ради ВПО), які здійснюють експертизу рішень публічної самоврядної влади щодо дотримання прав людини, її груп та асоціацій.

Отже, побудована досить розвинена інституційна структура муніципального захисту актуалізує чітке розуміння того, що муніципальний захист прав людини охоплює кілька ключових аспектів, які трансформують загальні норми законодавства у конкретні дії та послуги на рівні територіальної громади, надаючи профільній системі не тільки функціонально-захисний, а й реально-результативний характер.

Варто зазначити, що основні аспекти муніципального захисту можна поділити на п'ять головних блоків⁶³:

1. *Нормативно-регулятивний аспект*, що включає до себе:

А) *Локальне нормотворення*: Розробка та прийняття Статуту громади, цільових програм, правил благоустрою та регламентів.

Б) *Адаптацію стандартів*: Приведення загальнодержавних гарантій прав людини у відповідність до фінансових та інфраструктурних можливостей конкретного міста чи села.

⁶³ Єсіна Н. В., Мурач Д. В. Моніторинговий звіт стану дотримання прав людини у Сумській територіальній громаді Сумській області. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2024. 48 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/100791>

В) Встановлення додаткових пільг: Юридичне закріплення підвищених соціальних стандартів для мешканців за рахунок місцевого бюджету.

Наведений вище аспект практично реалізується:

– у м. Києві (Програма «Турбота. Назустріч киянам»)⁶⁴: Київська ухвалила комплекс локальних нормативних актів, які забезпечують додаткові соціальні гарантії. Завдяки цій програмі київські ветерани, особи з інвалідністю та багатодітні сім'ї отримують регулярну матеріальну допомогу, адресні доплати та компенсації на лікування безпосередньо з міського бюджету.

– у м. Львів (Ухвала про етичний кодекс та прозорість)⁶⁵: Львівська міська рада затвердила локальні регламенти, які зобов'язують посадовців проходити антикорупційні перевірки та забезпечувати максимальну відкритість даних, що гарантує право громадян на доступ до публічної інформації.

2. Інституційно-організаційний аспект, що реалізується через:

А) Роботу виконавчих органів: Функціонування профільних департаментів (соціального захисту, освіти, охорони здоров'я), які безпосередньо реалізують права громадян.

Б) Спеціалізовані служби: Створення та утримання служб у справах дітей, муніципальних інспекцій, центрів соціальних служб.

В) Адміністративну інфраструктуру: Розбудова мережі ЦНАП для швидкого та прозорого надання послуг в одному місці.

Наведений вище аспект реалізується на практиці⁶⁶:

– у м. Вінниці (Прозорий офіс)⁶⁷: Вінниця стала першим містом в Україні, яке повністю реформувало систему надання адміністративних послуг. Створена мережа ЦНАП «Прозорий офіс» повністю ліквідувала черги та корупційні ризики, забезпечивши громадянам базове право на швидке, поважне та прозоре отримання документів (від паспортів до реєстрації бізнесу).

⁶⁴ Громадський моніторинг органів місцевого самоврядування: партнерство у реалізації прав людини / за підтримки USAID та Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ). Звіт за проектом / автори Роман Лихачов, Наталія Кулікова, Андрій Малетин, Вікторія Льчишена / ред. Євген Полтенко. Київ: Мережа правового розвитку, 2018. 24 с.

⁶⁵ У Львівській міськраді затвердили Кодекс етичної поведінки посадовців. 20 вересня 2019 р. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/government/u-lvivskii-miskradi-zatverdily-kodeks-etychnoi-povedinky-posadovtsiv/>

⁶⁶ Громадський моніторинг органів місцевого самоврядування: партнерство у реалізації прав людини / за підтримки USAID та Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ). Звіт за проектом / автори Роман Лихачов, Наталія Кулікова, Андрій Малетин, Вікторія Льчишена / ред. Євген Полтенко. Київ: Мережа правового розвитку, 2018. 24 с.

⁶⁷ Прозорий офіс Вінницької міської ради отримав відзнаку «Дієвий ЦНАП 2026». 14:35 06.04.2026. URL: <https://vitatv.com.ua/misto/prozoryy-ofis-vinnytskoyi-miskoyi-rady-0>

– у м. Житомирі (Шелтер для постраждалих від насильства)⁶⁸: Житомирська міська рада разом із партнерами створила та повністю фінансує комунальний Денний центр соціально-психологічної допомоги з «кризовою кімнатою». Це інституція, яка цілодобово захищає право жінок та дітей на безпеку у випадку домашнього насильства.

3. *Соціально-економічний аспект*, що реалізується через:

А) *Фінансову підтримку*: Фінансування місцевих програм (наприклад, «Турбота»), виплата адресної допомоги ветеранам, ВПО, малозабезпеченим або важкохворим мешканцям.

Б) *Комунальні гарантії*: Забезпечення пільгового проїзду у громадському транспорті, надання безкоштовного харчування у школах для дітей пільгових категорій.

В) *Житлові програми*: Формування фондів тимчасового та соціального житла для осіб, які втратили домовку або опинилися у складних життєвих обставинах.

Наведений вище аспект реалізується на практиці:

– у м. Хмельницький (Програма забезпечення житлом ВПО)⁶⁹: Міська влада Хмельницького активно реконструює за кошти міського бюджету та донорів старі гуртожитки та адмінбудівлі, створюючи фонд соціального житла. Це дозволяє забезпечити дахом над головою сотні сімей внутрішньо переміщених осіб, реалізуючи їхнє право на житло.

– у м. Івано-Франківськ (Пільговий проїзд «Картка івано-франківця»)⁷⁰: Муніципалітет впровадив спеціальну електронну картку для місцевих пільговиків, яка дає право на безкоштовний проїзд у всьому комунальному транспорті та знижки в аптеках міста, підтримуючи право на гідний рівень життя літніх людей.

4. *Правозахисний та безпековий аспект*, що реалізується через:

А) *Муніципальний контроль*: Моніторинг дотримання прав людини, її груп та асоціацій комунальними підприємствами та місцевими чиновниками (інститут місцевого омбудсмена).

Б) *Створення безпечного середовища*: Впровадження програм відеоспостереження, забезпечення вуличного освітлення, організація роботи муніципальної варти.

⁶⁸ На Житомирщині відкрили притулок для постраждалих від домашнього насильства. 22.06.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3512942-na-zitomirsin-vidkri-plitulok-dla-postrazdalih-vid-domasnogo-nasilstva.html>

⁶⁹ Про реалізацію програми житлових ваучерів для внутрішньо переміщених осіб у Хмельницькій громаді. URL: <https://www.khm.gov.ua/uk/node/69976>

⁷⁰ Яців Д. Безкоштовний проїзд: в Івано-Франківській громаді з 1 лютого почнуть видавати нові пільгові картки "Галка". URL: <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/922085-bezkostovnij-proizd-v-ivano-frankivskij-gromadi-z-1-lutogo-pocnut-vidavati-novi-pilgovi-kartki-galka/>

В) Кризова допомога: Фінансування шелтерів, «кризових кімнат» та мобільних бригад для допомоги постраждалим від домашнього насильства.

Наведений вище аспект реалізується на практиці:

– у м. Дніпро (Система «Безпечне місто»)⁷¹: Муніципалітет встановив тисячі камер відеоспостереження з функцією розпізнавання обличч та автомобільних номерів, які виведені на єдиний ситуаційний центр. Це значно знизило рівень вуличної злочинності та посилило захист права громадян на особисту безпеку та недоторканність.

– у м. Харків (Офіс Муніципального омбудсмена з прав людей з інвалідністю)⁷²: У місті діють громадські та координаційні ради, які виконують роль локального правозахисника. Вони блокують рішення забудовників, якщо ті не забезпечують належний рівень безпеки та доступності міських об'єктів.

5. Демократично-інтеграційний аспект, що реалізується через:

А) Інструменти участі: Реалізація права жителів-членів ТГ на управління всією громадою через бюджет участі (громадський бюджет), електронні петиції та громадські слухання.

Б) Забезпечення інклюзії: Адаптація міського простору під потреби маломобільних груп населення (пандуси, понижені бордюри, тактильна плитка).

В) Громадський діалог: Створення при мерії консультативно-дорадчих органів (рад ВПО, молодіжних рад), які допомагають враховувати інтереси вразливих груп при прийнятті рішень.

Наведений аспект реалізується на практиці:

– у м. Чернівці та Полтава (Партисипаторний бюджет / Бюджет участі)⁷³: У цих містах жителі щороку подають власні проекти (облаштування скверів, дитячих чи спортивних майданчиків, інклюзивних зон), а міська рада виділяє мільйони гривень на реалізацію тих ідей, які перемогли під час загальноміського голосування. Це пряма реалізація права на участь в управлінні містом.

⁷¹ Місцевий індекс прав людини. Українська Гельсінська спілка прав людини. URL: <https://www.hro.org.ua/index.php?r=8.1>

⁷² Солодовник М. Безбар'єрний Харків: чи стає місто доступнішим для людей з інвалідністю – досвід ветерана. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/986317-bezbarernij-harkiv-ci-stae-misto-dostupnisim-dla-ludej-z-invalidnistu-dosvid-veterana/>

⁷³ Чайковська А. Бюджет участі/бюджет ігнору. Як громадський проект залучення може перетворитися на політичний інструмент. 19.12.2015 року. URL: <https://zmist.pl.ua/publications/byudzhets-uchastibyudzhets-ignoru-yak-gromadskii-projekt-zaluchennya-mozhe-peretvoritisya-na-politichnii-instrument/>

– у м. Рівне (Рада ВПО при муніципалітеті)⁷⁴: Створено спеціальний консультативно-дорадчий орган, що складається з переселенців. Жодне важливе рішення міської ради щодо інтеграції нових мешканців, розподілу гуманітарної допомоги чи працевлаштування не приймається без погодження з цією Радою, що забезпечує захист прав меншин та інтеграцію.

Отже, впровадження муніципального захисту прав людини в Україні має багато успішних практичних кейсів, де міста самостійно розробили ефективні інструменти захисту жителів-членів ТГ.

4. Характерологічні пріоритети локальної системи захисту прав людини: до визначення біхевіористично-пріоритетних ознак

Наведена проблематика володіє особливою контекстуалізацією та актуальністю в період екстраординарного існування і функціонування державності, включаючи й період воєнного стану та фактичного стану війни. Вона дозволяє розкрити та проаналізувати глибини проблеми, що виникають в процесі забезпечення безпеки жителів-членів ТГ та їх життестійкості, забезпечити відносно безбар'єрний характер використання ними прав людини в умовах, що склалися, і за допомогою цифровізації локальних (муніципальних, комунальних, управлінських) послуг, забезпечити інтегративні засади існування та функціонування всієї ТГ та її жителів-членів, а також входження до неї (інтеграція) ВПО. Відповідно до наведених задач формується й перелік основоположних засад щодо основних напрямків діяльності ТГ, їх ОМСВ в екстремальних умовах, що склалися.

Отже, до профільного переліку відносяться такі:

1. *Безпека та життестійкість (Резильєнтність)* – передбачає створення укриттів, захист критичної інфраструктури, забезпечення доступу до питної води та тепла в кризових умовах як базове право на життя.

2. *Інклюзія та безбар'єрність* – передбачає забезпечення фізичного доступу до інфраструктури для жителів-членів ТГ: маломобільних груп, ветеранів, людей з інвалідністю, а також адаптація міського простору.

3. *Захист прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО)* – передбачає забезпечення житлом, працевлаштування, інтеграцію в соціальне життя ТГ та психологічну підтримку цієї категорії фізичних осіб.

4. *Цифровізація прав та сервісів (E-rights)* – реалізується через переведення адміністративних послуг в онлайн для мінімізації корупції та спрощення доступу до правосуддя та допомоги.

⁷⁴ Киричук І. 108 житлових ваучерів та понад 17 млн грн допомоги: як підтримують переселенців у Рівненській громаді. URL: <https://suspilne.media/rivne/1267990-108-zitlovi-h-vauceriv-ta-ponad-17-mln-grn-dopomogi-ak-pidtrimuut-pereselenciv-u-rivnenskij-gromadi/>

5. *Протидія домашньому насильству* – передбачає створення профільної інфраструктури через розширення мережі шелтерів, підготовку кризових кімнат та навчання поліції швидкому реагуванню.

Наведені організаційна діяльність, відповідне інфраструктурне та ресурсне забезпечення детермінують створення локального простору, в межах якого людина-член ТГ, а також її групи та асоціації можуть існувати та функціонувати в стабільному і належному стані, організуючи свій життєвий цикл та цикл свого функціонування, а також реалізуючи свої права, свободи, і виконуючи свої обов'язки, у відповідності до екзистенційних настанов і повсякденних чи стратегічних потреб.

Отже, можна говорити про локально-просторовий характер прав людини, який фактично означає, що права володіють суто локальними характеристиками, тобто реалізуються не в абстрактному правовому полі, а у конкретному фізичному просторі – на вулиці, у будинку, парку чи транспорті ТГ. При цьому варто зазначити стратегічну роль і значення самоврядного простору, який може як обмежувати, так і розширювати можливості людини.

Це достатньо наглядно демонструє аналіз груп прав людини крізь призму їх просторового виміру та компонентів локальної системи.

1. Особисті (громадянські) та політичні права – у локальному просторі ці права визначають, наскільки вільно, безпечно та впливово людина-член ТГ почуватися на вулицях та в адміністративних будівлях своєї громади – вони складають та детермінують відповідні компоненти, а саме:

Компонент 1. Право на свободу та особисту недоторканність (Простір індивідуальної, групової та колективної безпеки), що містить:

– *Локальний вимір:* Освітленість вулиць, наявність камер відеоспостереження, щільність поліцейських патрулів.

– *Просторовий патерн:* Відсутність «сліпих зон» у місті, де людина може зазнати нападу. Наявність доступних та обладнаних укриттів у радіусі пішої доступності.

Компонент 2. Свобода пересування (Доступність простору), що містить:

– *Локальний вимір:* Відсутність штучних бар'єрів, незаконних блокувань чи закритих приватних територій, що блокують загальний доступ.

– *Просторовий патерн:* Вільний доступ до набережних, лісопарків та публічних зон для всіх жителів-членів ТГ без винятку.

Компонент 3. Право на участь в управлінні місцевими справами (Простір участі в прийнятті рішень), що містить:

– *Локальний вимір:* Можливість фізично потрапити на засідання місцевої ради або провести мирне зібрання на головній площі міста.

– *Просторовий патерн*: Наявність облаштованих хабів співучасті, відкритих просторів для громадських слухань, архітектурна доступність (пандуси, ліфти) будівлі мерії.

II. Соціально-економічні та культурні права – ця група прав людини-члена ТГ, що найтісніше пов'язана з поняттям «право на місто» та справедливим розподілом матеріальних благ усередині простору громади – вони складають та детермінують відповідні компоненти, а саме:

Компонент 1. Право на житло (Житловий простір), що має:

– *Локальний вимір*: Це такий стан справ, коли враховуються не просто наявність даху над головою, а якість житлового простору (безпечні комунікації, тепло, вентиляція).

– *Просторовий патерн*: Наявність соціального та маневреного житлового фонду для ВПО чи сімей у кризі, який розташований не на ізольованій окраїні, а інтегрований у міську інфраструктуру (поруч із садочками та транспортом).

Компонент 2. Право на працю та гідний рівень життя (Економічний простір), що містять:

– *Локальний вимір*: Просторова доступність робочих місць та комерційних зон.

– *Просторовий патерн*: Рівномірне розміщення бізнес-кластерів у ТГ, щоб уникнути появи «депресивних районів» та «міст-спалень», звідки люди змушені щодня годинами їхати на роботу.

Компонент 3. Право на охорону здоров'я та освіту (Інфраструктурний простір), що містять:

– *Локальний вимір*: Фізична наявність амбулаторій та шкіл у межах ТГ.

– *Просторовий патерн*: Правило «15-хвилинного міста», де базова медична допомога, дитячий садок та аптека доступні пішки або на велосипеді без використання авто.

Компонент 4. Культурні права (Творчий простір), що містить:

– *Локальний вимір*: Доступ до культурної спадщини та самовираження.

– *Просторовий патерн*: Перетворення занедбаних промислових зон на ревіталізовані культурні центри, наявність безкоштовних бібліотек-коворкінгів у кожному мікрорайоні.

III. Екологічні права (Права людини третього покоління) – вони мають виключно географічну та просторову прив'язку, оскільки якість довкілля безпосередньо залежить від локального менеджменту території – вони складають та детермінують відповідні компоненти, а саме:

Компонент 1. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (Природний простір), що містять:

– *Локальний вимір*: Стан повітря, води та ґрунту в конкретному місті чи селі.

– *Просторовий патерн*: Чітке зонування території – промислові об'єкти та заводи відокремлені від житлових масивів широкими зеленими санітарно-захисними зонами.

Компонент 2. Право на зелені зони та рекреацію (Простір відновлення), що містять:

– *Локальний вимір*: Доступність парків, скверів та водойм для відновлення сил.

– *Просторовий патерн*: Рівномірне озеленення міста, де кожен житель-член ТГ повинен мати сквер у радіусі 300–500 метрів від будинку для зниження ефекту «міського острова тепла».

Компонент 3. Екологічна безпека поводження з відходами (Санітарний простір), що містить:

– *Локальний вимір*: Відсутність стихійних сміттєзвалищ та чистота спільних просторів.

– *Просторовий патерн*: Продумана логістика збору відходів, наявність підземних контейнерів для сортування сміття, віддаленість полігонів ТПВ (твердих побутових відходів) від джерел питної води громади.

Отже, можна констатувати, що з відповідних прав людини, по-перше, логічно витікають конкретні напрями діяльності ОМСВ та інституцій локального громадянського суспільства щодо їх реалізації; по-друге, вони передбачають формування відповідної ресурсно-забезпечуючої інфраструктури; по-третє, вони практично детермінують і реалізують захисні (правозахисні) заходи в контексті належної реалізації таких прав.

Резюмуючи, важливо констатувати, що в контекстуалізації локально-просторового пріоритету прав людини та їх захисту якісно трансформується роль і значення локальної системи, головним завданням якої виступає додання *просторової дискримінації (сегрегації)*. Це ситуація, коли жителі центру мають високу безпеку, чисте повітря та доступ до послуг, а жителі околиць або прилеглих сіл об'єднаних ТГ, своєю чергою, позбавлені базових прав через транспортну чи інфраструктурну ізоляцію.

В подоланні наведеної ситуації важливу роль відіграють конкретні програми захисту прав людини для впровадження в громаді. Науковий та праксеологічний інтерес представляє аналіз профільних програм, що використовуються в ТГ Заходу та на пострадянському просторі.

Варто зазначити, що західний досвід та практика країн пострадянського простору мають кардинально різні підходи до локального захисту прав людини. Це детермінується та відрізняється через історичний контекст, рівень довіри до влади та розвиток громадянського суспільства.

Західні програми, зазвичай, орієнтовані на «право на місто», інклюзію та просторову справедливість через залучення жителів. Своєю чергою, Програми в пострадянських країнах частіше фокусуються на первинних

безпекових потребах, цифровізації послуг, подоланні бюрократії та, як в Україні, на кризовому реагуванні й адаптації ВПО та ветеранів.

Аналізуючи профільні програми у західних країнах, можна зазначити, що на Заході ініціативи щодо локального захисту прав людини інтегровані в конкретну роботу ОМСВ та фокусуються на рівності й інклюзії⁷⁵. До таких програм відносяться:

А) Правозахисні міста (Human Rights Cities): Впровадження міжнародних стандартів ООН у стратегії розвитку міст.

Б) Програми EDI (Рівність, різноманітність, інклюзія)⁷⁶: Захист прав меншин, мігрантів та ЛГБТК+ спільнот на рівні муніципалітетів.

В) Громадський контроль поліції: Створення незалежних наглядових рад із жителів громади для запобігання насильству.

Г) Інститут локального омбудсмена: Наявність незалежного арбітра для вирішення спорів між жителями та мерією.

Г') Участь у бюджетуванні: Пряме залучення вразливих груп до розподілу коштів громади (партисипативний бюджет)⁷⁷.

До профільних програми в пострадянських країнах, що частіше реалізуються незалежними правозахисними інституціями локального громадянського суспільства (NGO) за підтримки міжнародних донорів і спрямовані на контроль влади та базову правову освіту, вносяться:

А) Мережі правової допомоги (Local Legal Aid): Створення безкоштовних юридичних приймалень (консультації, захист у суді).

Б) Громадський моніторинг (Громадські ради): Нагляд за діяльністю поліції, ТЦК, судів та органів публічної самоврядної влади.

В) Школи прав людини: Освітні курси та тренінги для активістів, молоді та вчителів щодо захисту своїх прав.

Г) Програми протидії домашньому насильству: Створення шелтерів та кризових кімнат, які часто відсутні на державному рівні.

Г') Антикорупційний моніторинг: Контроль за публічними закупівлями та використанням бюджету громади через електронні системи.

Ключовими відмінностями між наведеними програмами виступають наступні положення:

А) Джерело ініціативи: На Заході програми фінансує та впроваджує сама держава/муніципалітет, у пострадянських країнах – переважно громадські організації за грантові кошти.

⁷⁵ Grigolo, Michele. The Human Rights City: New York, San Francisco, Barcelona. Routledge, 2019. 234 p. DOI:10.4324/9781315628530

⁷⁶ Mitchell, Don. The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space. Guilford Press, 2003. 270 p.

⁷⁷ Oomen, Barbara, Davis F., Martha. Global Urban Justice: The Rise of Human Rights Cities. Cambridge University Press, 2016. 336 p.

Б) Вектор діяльності: Західні програми розширюють чинні права та борються з дискримінацією, пострадянські – захищають жителів-членів ТГ від зловживань та свавілля державних органів.

Разом з тим, необхідно зазначити, що пострадянські держави активно запозичують організаційні форми західних муніципалітетів, що скеровані на захист прав людини, зокрема, деякі елементи зі статусу правозахисних міст⁷⁸, місцевий (муніципальний) омбудсмен⁷⁹ та ін. Ба більше, все активніше втілюються конкретні програми, моделі та ініціативи, які можна адаптувати з позитивного досвіду західних муніципалітетів та впровадити в сучасній громаді.

Важливо зазначити, що наведена вище інформація спирається на доктринальні нароби вітчизняних та зарубіжних вчених-муніципалістів в контексті розуміння ролі і значення локальної системи захисту прав людини, – що не тільки актуалізують та контекстуалізують профільні дослідження, але й посилюють усвідомлення і розуміння його стратегічної та критичної компоненти в загальному механізмі захисту прав людини, її груп та асоціацій, що існує на локальному, загальнодержавному і міжнародному рівнях.

Основоположна роль в цьому питанні належить професору М.О. Баймуратову, що є фундатором вітчизняної школи муніципального права та розробником концепції «муніципальних прав людини». У його доробку термін *«локальна система захисту прав людини»* посідає центральне місце, розглядаючись як багаторівневий механізм реалізації прав людини на рівні територіальної громади. Найбільш цитованою роботою, де безпосередньо введено та обґрунтовано цей термін, є стаття «Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення» (1997)⁸⁰. Тут автор вперше в вітчизняній правовій науці аналізує ТГ як первинний суб'єкт, що створює власне правове поле для охорони прав і свобод мешканців.

Варто зазначити, що питання локального захисту прав людини інтегровані в ширший контекст муніципальної влади у таких його працях:

⁷⁸ Бочарова Н. В. Міста прав людини в системі муніципального управління: сучасний зарубіжний досвід. Baltija Publishing, 2023. С. 62-78. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/342/9371/19601-1?inline=1>. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-4>.

⁷⁹ Батанов О.В. Муніципальний омбудсман як елемент локальної системи захисту прав людини: інституційні та функціональні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 65-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2016_1_15

⁸⁰ Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя Юридичного інституту ОДУ)*: зб. наук. праць. Одеса, 1997. С. 96–101.

– Публічна самоврядна (муніципальна) влада та громадянське суспільство: проблеми взаємозв'язку і взаємозалежності (2003)⁸¹. Тут детально розглядається взаємозв'язок публічної влади та громадянського суспільства на місцевому рівні.

– Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні / М. О. Баймуратов, В. А. Григор'єв (2003)⁸². Тут міститься детальна характеристика публічної самоврядної влади та досліджується проблематика правового захисту жителя-члена ТГ та основного бенефіціару такої влади.

– Прокуратура України і місцеве самоврядування: проблематика захисту муніципальних прав особистості / М. О. Баймуратов, О. Є. Єгоров (2012)⁸³. Аналізується роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини на місцях, тобто в межах ТГ та на рівні МСВ.

– Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування України як складова частина європейського правового простору локальної демократії / М.О. Баймуратов, Н.В. Бочарова, Б.Я. Кофман (2022)⁸⁴. Досліджується інтеграція локальних систем захисту в європейські стандарти.

В останніх своїх роботах, що виконані спільно з представниками його школи муніципального права, М.О. Баймуратов розвиває ідею локального захисту через парадигму «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» з акцентуацією на муніципальні права людини:

– Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методологічні підходи / М.О. Баймуратов, О.О. Боярський (2019)⁸⁵. Досліджуються процеси розширення повноважень органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини в контекстуалізації їх можливостей приймати рішення в сфері локального управління на власний розсуд.

⁸¹ Баймуратов М. О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада та громадянське суспільство: проблеми взаємозв'язку і взаємозалежності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 131-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_26

⁸² Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні / М. О. Баймуратов, В. А. Григор'єв. Одеса: БАХВА, 2003. 192 с.

⁸³ Прокуратура України та місцеве самоврядування: проблематика захисту муніципальних прав особистості: монографія / М. О. Баймуратов, О. Є. Єгоров; за ред. Ю. О. Волошин; Маріупольський держ. ун-т. Суми: Університетська книга, 2012. 240 с.

⁸⁴ Баймуратов М. О. Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування України як складова частина Європейського правового простору локальної демократії / М. О. Баймуратов, Н. В. Бочарова, Б. Я. Кофман. *The European dimension of modern legal science: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 548 p. P. 26-56.

⁸⁵ Баймуратов М. О. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методологічні підходи до розуміння та визначення / М. О. Баймуратов, О. О. Боярський. *Публічне право*. 2019. № 2. С. 31-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2019_2_6

– Муніципальні права людини як нова константа національного муніципального та конституційного права / М.О. Баймуратов, Б.Я. Кофман (2020)⁸⁶. Аналізується стратегічна роль і значення муніципальних прав людини фактично як нової константи національного муніципального та конституційного права, що детермінує формування феноменології демократичної правової державності та пріоритетного напрямку існування, функціонування, розвитку і вдосконалення місцевого самоврядування та якісного розвитку локальної системи захисту прав людини, її груп та асоціацій.

– Мілітарний муніципалізм: наукова проблема чи об'єктивна необхідність / М.О. Баймуратов, Б.Я. Кофман (2024)⁸⁷. Досліджуються актуальні проблеми формування в Україні мілітарного муніципалізму як соціального явища, нормативної феноменології, органічної частини національного законодавства про місцеве самоврядування, що детерміновано та об'єктивовано актуальними питаннями захисту прав людини в межах ТГ в умовах неспровокованої агресії РФ проти України.

– Парадигма «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» як стратегічно-базовий напрям у формуванні та функціонуванні демократичної правової державності / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман (2024)⁸⁸. Розглядаються складові елементи цієї складної та багаторівневої і багатофакторної управлінської парадигми, її роль і значення в становленні загального конституційно-правового і муніципально-правового статусів людини, їх органічний і функціонально-інституційний зв'язок, включаючи й правозахисну компоненту.

– Муніципальні права людини як всеохоплююча та універсальна форма становлення і розвитку її свідомості, формування телеологічно-праксіологічних габітусів та визначення її екзистенційного призначення / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман, Н. В. Єфремова (2025)⁸⁹. Досліджуються роль і значення муніципальних прав людини в контекстуалізації

⁸⁶ Баймуратов М. О. Муніципальні права людини як нова константа національного муніципального та конституційного права / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Право України*. 2020. № 10. С. 63-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2020_10_7

⁸⁷ Баймуратов М.О. Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивна потреба та необхідність / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Право України*. 2024. № 8. С. 38-60. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2024_6-s2.pdf

⁸⁸ Баймуратов, М. О., & Кофман, Б. Я. (2024). Парадигма «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» як стратегічно-базовий напрям у формуванні та функціонуванні демократичної правової державності. *Правовий часопис Донбасу*, 1(4), 3–10. <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-3-10>

⁸⁹ Муніципальні права людини як всеохоплююча та універсальна форма становлення і розвитку її свідомості, формування телеологічно-праксіологічних габітусів та визначення її екзистенційного призначення / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман, Н. В. Єфремова. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2025. № 2 (11). С. 5-19. DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-2-11-1>

становлення і розвитку її загальної і муніципальної свідомості (правосвідомості), а також формування телеологічно-праксіологічних форм практичної життєдіяльності людини, її груп та асоціацій (габітусів) та визначення екзистенційного призначення профільної муніципальної свідомості (правосвідомості).

Основні тези концепції М.О. Баймуратова⁹⁰ виступають наступні:

– *Її локальний характер*: Права людини найбільш ефективно реалізуються там, де людина безпосередньо проживає.

– *Муніципальні права*: Це особлива група прав, що впливають зі статусу члена територіальної громади.

– *Суб'єктність громади*: Саме ТГ, а не лише держава, є гарантом безпеки та розвитку особистості.

Основними підходами концепції М.О. Баймуратова про ефективність локальної системи прав людини виступають наступні складові:

А) Муніципальна складова:

– вчений підкреслює важливість місцевого самоврядування.

– він вважає його фундаментом для реалізації прав людини-жителя ТГ.

– ефективність системи залежить від цього, як права захищені «на місцях».

Б) Інтеграційний підхід:

– вчений розглядає права людини як об'єкт глобального регулювання.

– він акцентує увагу на зближенні національного та міжнародного права.

– він вважає міжнародні стандарти місцевого самоврядування обов'язковим орієнтиром для держав, що підписали відповідні міжнародні угоди конвенційного характеру.

В) Суб'єктно-суб'єктивний фактор:

– вчений приділяє особливу увагу правовому статусу людини (особистості), а також її груп та асоціацій.

– він вважає, що локальна система захисту прав людини ефективна лише тоді, коли людина є активним суб'єктом, а не просто пасивним об'єктом захисту.

Г) Транскордонне співробітництво:

– вчений виділяє роль регіональних систем захисту прав людини (особливо європейської)⁹¹.

⁹⁰ Батанов О. Доктрина муніципального права Михайла Баймуратова. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: Право. 2024. № 2 (9). С. 8-19. DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-1

⁹¹ Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Україна у системі міжнародного європейського транскордонного співробітництва: до визначення парадигми нормативного забезпечення. *ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС*. 2022. № 4. Ч. 1. С. 177-189. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.1.28>

– він підтримує ідею «права регіонів» у контексті захисту інтересів спільнот⁹².

Критерії оцінки системи локального захисту прав людини (за працями автора)

1. Доступність: можливість кожного звернутися до міжнародних інститутів.

2. Виконання: наявність механізмів, які змушують державу виконувати рішення (наприклад, ЄСПЛ).

3. Превентивність: здатність системи запобігати порушенням, а не лише реагувати на них.

Отже, у розумінні М. О. Баймуратова та сучасної доктрини міжнародного права філософія побудови локальної системи захисту прав людини – це фундаментальна ідея про те, на яких цінностях та логіки тримається вся ця юридична конструкція. Якщо говорити просто: це відповідь на запитання «Чому і задля чого ця система існує?».

Також М. О. Баймуратов вважає, що ключовими стовпами цієї філософії виступають:

А) Людиноцентризм (Антропоцентризм):

– Людина – найвища цінність.

– Держава існує для людини, а не навпаки.

– Права людини первинні стосовно законам держави.

Стверджуючи, про пріоритет особистості перед державою, фчений вважає, що суверенітет особистості є первинним по відношенню до суверенітету держави, та що саме права людини є мірилом легітимності будь-якої публічної влади, – він фактично змінює парадигму здійснення публічної державної влади, бо не людина існує для держави, а держава для реалізації прав людини. Тобто, ми стикаємось у філософському вимірюванні з класичним ліберальним антропоцентризмом, де держава сприймається як сервісний механізм⁹³.

Б) Універсалізм:

– Права належать кожному від народження.

– Вони не залежать від громадянства, раси чи релігії.

– Стандарти захисту повинні бути єдиними для всього світу.

Досліджуючи роль місцевого самоврядування в реалізації прав людини, вчений вважає, що муніципальна влада – це фундамент демократичного

⁹² Баймуратов М., Кофман Б., Панасюк С. «Європа регіонів»: транскордонне співробітництво: Коментар Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями. Одеса : Фенікс, 2017. 206 с.

⁹³ Баймуратов М., Кофман Б. (2022). Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування України: параметральні ознаки та роль у становленні локальної демократії. *Scientific Collection «InterConf»*. (128), 115–124. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1448>.

ладу та первинний рівень, на якому міжнародні стандарти прав людини втілюються у реальну життєдіяльність. Отже, він, по-перше, приземлює права людини, пов'язуючи високу теорію міжнародного права із повсякденністю; по-друге, він висуває вимогу ефективності системи захисту прав людини, вважаючи, що вона є неефективною, якщо вона працює лише у Страсбурзі (Рада Європи, Європейський Союз) чи Києві (політичний та адміністративний центр держави); вона має працювати лише на рівні конкретної територіальної громади⁹⁴.

В) Обмеження державного суверенітету:

– Держава більше не може робити зі своїми громадянами «що хоче».

– Порушення прав людини всередині країни – це законний інтерес всього світового співтовариства.

– Міжнародний контроль виступає «запобіжником» від тиранії.

Говорячи про глобалізацію та універсальні стандарти прав людини, вчений стверджує, що «процес глобалізації вимагає формування єдиного правового простору, де національні правові системи адаптуються до універсальних цивілізаційних імперативів»⁹⁵. Такий підхід означає апологетику автором принципу конвергенції, – отже, М.О. Баймуратов бачить філософію системи у поступовому «стиранні кордонів» між міжнародним та внутрішнім правом у питаннях захисту особистості. Тут також присутня й підтримка принципу імперативності – права людини виступають не «порадою», а обов'язковою вимогою (імперативом) розвитку цивілізації.

Г) Субсидіарність:

– Основний захист має відбуватися всередині країни.

– Міжнародні суди (наприклад, ЄСПЛ) включаються лише тоді, коли національна система дала збій.

Аналізуючи субсидіарність, як принцип додатковості, вчений стверджує, що «міжнародний механізм захисту прав людини не замінює національний, а виступає найвищою гарантією справедливості, коли внутрішні ресурси правового захисту вичерпані»⁹⁶. Отже, саме тут проявляється відповідальність держави, бо філософія системи захисту ґрунтується на тому, що відповідальність за порушення завжди лежить на

⁹⁴ Баймуратов М.О. Міжнародні зв'язки і стандарти в системі місцевого самоврядування України. Муніципальне право України: підручник/ За ред. Погорілка В.Ф., Фрицького О.Ф. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 315-348.

⁹⁵ Баймуратов М.О. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2021. № 2. С. 7-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_2_3

⁹⁶ Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ; Одеса: Фенікс, 2018. С. 456. (762 с.).

державі. При цьому, має місце наявність контрольної функції, коли міжнародні інститути розглядаються як додатковий інструмент, як фактор «страхування», а не як основний інструмент захисту.

Особливість підходу М.О. Баймуратова міститься в тому, що він додає до цієї філософії важливий елемент – соціокультурний вимір, бо він стверджує, що система може бути просто «сухим» набором правил. Вона обов'язково має спиратися на:

1. Демократичну легітимність: місцеве самоврядування та громади повинні брати участь у захисті прав людини-члена ТГ.

2. Глобалізацію стандартів: поступове перетворення світових норм на частину повсякденного життя кожного міста та села.

Отже, для аналізу філософії та поглядів М.О. Баймуратова на локальну систему захисту прав людини важливо звернутися до його концепцій муніципального права, конституціоналізму та міжнародного публічного права.

Резюмуючи дослідження філософії локального захисту прав людини, що побудована професором М.О. Баймуратовим, можна виділити її складові компоненти та їх сутність, а саме:

А) Компонент «Джерело прав» – сутність «Природа людини (природне право)»;

Б) Компонент «Головний гарант» – сутність «Демократична держава та сильні громади»;

В) Компонент «Вектор розвитку» – сутність «Інтеграція у світовий правовий простір»;

Г) Компонент «телеологічна домінанта (мета)» – сутність «Забезпечення гідності особистості всіх рівнях влади».

5. Параметральні ознаки локальної системи захисту прав людини

Під параметральними ознаками локальної системи захисту прав людини варто розуміти сукупність сталих характеристик, які дозволяють ідентифікувати цю систему як самостійний об'єкт дослідження, існування та функціонування і виміряти її ефективність.

На нашу думку, у локальній системі захисту прав людини можна виділити такі ключові параметри⁹⁷:

1. *Просторово-територіальна обмеженість* – вона ідентифікує простір та межі її застосування і використання, включаючи такі ознаки:

⁹⁷ Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Компетенційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини в період миру і воєнного стану в Україні: актуальні питання регламентації та регулювання. URL: <https://constitutionalist.com.ua/bajmuratov-m-o-kofman-b-ia-kompetentsijni-povnovazhennia-orhaniv-mistsevoho-samovriaduvannia-v-sferi-zakhystu-prav-liudyny-v-period-myru-i-voiennoho-stanu-v-ukraini-aktualni-pytannia-rehlamentatsii/>

А) Система діє виключно в межах адміністративних кордонів конкретної територіальної громади.

Б) Профільний захист прав прив'язаний до «місця проживання» та «місця життєдіяльності» особи-жителя і одночасно члена територіальної громади.

2. *Суб'єктна децентралізація* – вона ідентифікує коло суб'єктів, що приймають участь в процесі локального захисту прав людини, виступаючи її ініціаторами, організаторами, виконавцями, а також його об'єктами і одночасно суб'єктами, включаючи такі ознаки:

А) Ключовий параметр: джерелом та об'єктом захисту є не абстрактний «народ», а конкретна територіальна локальна людська спільнота – муніципальна спільнота.

Б) Наявність специфічних суб'єктів: місцеві ради, їх виконавчі комітети, органи самоорганізації населення (ОСН), муніципальні омбудсмени, а також жителі-члени відповідної ТГ, їх групи та асоціації.

3. *Субсидіарна автономність* – вона ідентифікує організаційний або технічний /технологічний/ принцип, за якого окремі елементи чи підсистеми загальної системи мають максимальну самостійність у прийнятті рішень і виконанні функцій, але центральна система втручається лише тоді, коли локальні компоненти не здатні самостійно впоратися із завданням – варто враховувати, що цей термін поєднує два фундаментальних поняття: субсидіарність (вирішення проблем на найнижчому, найближчому до локального рівня етапі) та автономність (здатність системи функціонувати незалежно) – він включає такі ознаки:

А) Система має власну компетенцію, яка не дублює державну.

Б) Здатність вирішувати правові конфлікти самостійно, не звертаючись до вищих рівнів влади, якщо ресурсів територіальної громади достатньо.

4. *Нормативна партикулярність* – (від лат. *particularis* – частковий, окремий) – вона ідентифікує соціологічне і правове явище, за якого певні норми, правила чи закони поширюються виключно на окрему групу людей, територію або специфічну ситуацію, суперечачи принципу загальності та універсальності, – простіше кажучи, це існування «особливих правил для особливих випадків» усередині загальної системи – цей параметр включає такі ознаки:

А) Наявність власної правової бази: Статут громади, рішення місцевих рад, регламенти.

Б) Ці акти мають «локальну силу» і деталізують загальнодержавні норми відповідно до місцевих традицій та потреб.

5. *Антропометрична сервісність* – це ідентифікатор властивості сервісу, технічної системи чи простору бути максимально пристосованими до фізичних розмірів, пропорцій, динаміки рухів та анатомічних особливостей людського тіла. У широкому сенсі це сервісний вимір

ергономіки: якщо ергономіка фокусується на безпеці та продуктивності праці, то антропометрична сервісність визначає, наскільки якісно, комфортно та безперешкодно людина (клієнт, житель-член ТГ) отримує послугу чи взаємодіє з обладнанням – цей параметр включає такі ознаки:

А) Параметр оцінки системи не через «владні повноваження», а через якість *публічних послуг*.

Б) Система орієнтована на створення комфортного та безпечного середовища для людини («людиноцентризм»).

б. *Комунікативна відкритість (Транспарентність)* – вона ідентифікує психологічну та соціальну якість особистості, її груп та асоціацій (або характеристику системи локального захисту та інституцій, що її створюють і реалізують), яка виражається в готовності та здатності легко, щиро й без упереджень вступати в діалог, ділитися інформацією, висловлювати свої думки та сприймати зворотний зв'язок від інших людей, а також для інституцій – організовувати та реалізовувати соціально-комунікативний діалог с ТГ та її жителями-членами громади. Простіше кажучи, це відсутність внутрішніх бар'єрів для спілкування та готовність учасників діалогу (відповідних публічно-владних інституцій, жителів-членів ТГ тощо) до чесного, прозорого обміну інформацією в профільній сфері суспільних відносин – цей параметр включає такі ознаки:

А) Високий ступінь взаємодії між публічною самоврядною владою та жителями-членами територіальної громади.

Б) Використання інструментів прямої демократії: громадські слухання, місцеві ініціативи, електронні петиції⁹⁸.

Класифікуючи наведені параметри за групами, можна їх віокремити по групам, що характеризують відповідні складові системи локального захисту.

Так, статичні ознаки характеризують структуру органів публічної самоврядної влади, наявність Статуту територіальної громади, територію, на якій існує та функціонує громада – вони виступають відповідною константою (від латин. *constans* – постійний, незмінний).

Динамічні ознаки системи, своєю чергою, характеризують процедури надання послуг, швидкість реагування на скарги, тобто питання процесуального супроводження і забезпечення становлення, реалізації, гарантування і розвитку параметральних ознак локальної системи захисту прав людини.

⁹⁸ Баймуратов М., Кофман Б., Бобровник Д. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2025. №4. С. 82-105. DOI: doi.org. 10.30970/jcl.4.2025.5.

Аксіологічні ознаки профільної системи характеризують ціннісні засади, що дозволяють визначити, на яких саме цінностях базується локальна система захисту прав людини – серед останніх рівень довіри громади, а також повага до гідності людини.

Отже, резюмуючи, можна зробити висновок, що параметральні ознаки дозволяють розглядати локальну систему захисту прав людини, як відповідний «мікрокосм» правової держави. Якщо ці ознаки (автономність, сервісність, відкритість) відсутні, то система захисту прав людини в такому самоврядному вакуумі перетворюється у фікцію, трансформуючись на формальний підрозділ державної адміністрації, втрачаючи свою муніципальну природу.

В цьому контексті науковий інтерес представляє визначення правових принципів функціонування локальної системи захисту прав людини, що виступають відповідними чинниками і гарантією її легального існування, належного функціонування, перспективної легітимації, а також маркерами оптимальності, продуктивності, результативності та ефективності такої системи.

Отже, до правових принципів функціонування локальної системи захисту прав людини в її перспективно-контекстуальному (міжнародно-захисному) розумінні відносяться:

А) *Субсидіарність*: локальна система захисту вступає в дію лише тоді, коли національні суди не змогли захистити особу.

Б) *Вичерпання національних засобів захисту*: обов'язкова процесуальна умова перед зверненням до регіонального міжнародного суду.

В) *Пряма дія*: рішення регіональних міжнародних судів часто мають обов'язкову силу для держав-учасниць.

Не дивлячись на суттєвий міжнародно-правовий потенціал локальної (муніципальної) системи захисту прав людини, вона насамперед повинна розглядатися як низова, але найважливіша частина загальної архітектури правозахисту. Її ефективність визначається наявністю конкретних елементів, які забезпечують перехід від теоретичних норм до життя.

До елементного складу цієї системи, на нашу думку, відносяться наступні:

1. *Нормативно-правовий елемент (База всієї профільної системи)* – це сукупність норм, що закріплюють права людини саме на місцевому рівні, до них відносяться наступні:

– Статути територіальних громад: «малі конституції» міст/сел.
соціальні, економічні та культурні права.

– Міжнародні правові стандарти: насамперед – Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року⁹⁹.

2. *Суб'єктний елемент (учасники профільної системи)* – це ті, хто захищає, та ті, кого захищають, до них відносяться:

– Жителі-члени територіальної громади: активні соціальні суб'єкти, які мають право на участь в локально-муніципальному управлінні.

– Органи місцевого самоврядування: мери (голови ТГ), місцеві ради, їх виконавчі комітети з структурою їх широко– або вузькоспеціалізованих департаментів, управлінь, відділів тощо.

– Місцеві петиції та громадські організації: форми колективного захисту інтересів людини, її груп та асоціацій.

Варто зазначити, що в концепції М.О. Баймуратова суб'єктний склад локальної системи захисту прав людини має дуалістичну природу: він включає як тих, хто реалізує публічну владу (зобов'язані суб'єкти), так і саму територіальну громаду як первинне джерело цієї влади¹⁰⁰.

Відповідно до його підходу, таких суб'єктів можна поділити на три основні групи:

1. *Первинний суб'єкт*: Територіальна громада – за Баймуратовим, це не просто сукупність мешканців, а колективний суб'єкт, який має право на місцеве самоврядування^{101, 102}. До них відносяться:

– Жителі-члени територіальної громади: саме вони мають індивідуальні права та виступають ініціаторами захисту.

– Форми прямої демократії: місцеві референдуми, загальні збори, громадські слухання та місцеві ініціативи – саме через них територіальна громада безпосередньо і технологічно реалізує свої правозахисні функції.

2. *Інституційні (Публічні) суб'єкти* – це органи та посадові особи, на яких покладено юридичний обов'язок забезпечувати та захищати права людини «на місцях». До них відносяться:

– Представницькі органи: Місцеві ради (міські, сільські, селищні) як представницькі органи територіальної громади – саме вони створюють правову основу для формування і функціонування локальної системи захисту (рішення, статuti).

⁹⁹ Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

¹⁰⁰ Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя Юридичного інституту ОДУ)*: зб. наук. праць. Одеса, 1997. С. 96-101.

¹⁰¹ Баймуратов М. А. Конституционно-проектная регламентация местного самоуправления и территориальных коллективов. *Юридический вестник*. 1996. № 1. С. 95-100.

¹⁰² Баймуратов М. О. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні / В кн.: Погорілко В.Ф., Баймуратов М.О. Муніципальне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, М.О. Баймуратов, Ю.Ю. Бальций та ін.; за ред. М.О. Баймуратова; вид. 2-ге, доп. Київ: Правова єдність, 2009. С. 247–318.

– Виконавчі органи: Виконавчі комітети та їх департаменти, управління, відділи тощо – саме вони забезпечують реальне надання послуг (освіта, медицина, ЖКГ).

– Глава громади (Мер/Сільський голова): Головна посадова особа, яка є гарантом дотримання насамперед вітальних прав мешканців у межах своїх повноважень¹⁰³.

3. *Спеціалізовані та допоміжні суб'єкти* – це інститути, які виступають посередниками чи контролерами у системі захисту. До них відносяться:

– Місцеві уповноважені (омбудсмени): варто наголосити на важливості введення муніципальних омбудсменів для досудового вирішення конфліктів.

– Органи самоорганізації населення (ОСН): Будинкові, вуличні, квартальні комітети, що виступають «сполучною ланкою» між жителем-членом ТГ та публічною самоврядною владою.

– Інститути громадянського суспільства: Місцеві правозахисні організації та юридичні клініки¹⁰⁴, що діють у межах конкретної території.

До особливостей суб'єктного складу локальної системи захисту прав людини відносяться:

– Принцип партисипації (співучасті) – коли житель-член ТГ виступає не пасивним споживачем послуг, а активним учасником процесу. Отже, суб'єктний склад ефективний лише тоді, коли територіальна громада має реальні важелі контролю за муніципальною владою.

– Муніципально-правовий статус – коли всі суб'єкти діють у рамках «муніципального права», яке виступає новою і самостійною галуззю національного права, орієнтованою на забезпечення гідності людини в її природному середовищі (в межах її громади).

Звідси суб'єктний склад локальної системи захисту прав людини характеризується децентралізацією та горизонтальними зв'язками. На відміну від державної системи тут ключову роль грає суб'єктивна воля членів територіальної громади.

3. *Інституційно-організаційний елемент (Інструменти профільної системи)* – йдеться про конкретні механізми та посади, через які реалізується локальний захист прав людини, до них відносяться:

– Місцеві омбудсмени: уповноважені з прав людини у конкретних містах (поширена практика в ЄС, яка може бути вельми ефективною в Україні).

¹⁰³ Бальцій Ю.Ю. Правовий статус міського голови в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право. Одеса, 2006. 16 с.

¹⁰⁴ Арабаджи Н.В. Юридична клініка як інноваційна форма реалізації юридичної освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 158-161. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/36>

– Центри надання адміністративних послуг (ЦПАУ/ЦНАП): як інструмент для забезпечення сервісних прав людини.

– Юридичні служби територіальних громад: забезпечують безкоштовну первинну правову допомогу.

4. *Процесуально-функціональний елемент (Дія)* – детермінує самі процедури реалізації локального захисту прав людини, до них відносяться:

– Місцеві ініціативи та громадські слухання: дозволяють жителям-членам громади через застосування ефективних механізмів безпосередньо впливати на рішення публічної самоврядної влади.

– Адміністративне оскарження: містить реальні можливості щодо заперечення дій місцевих чиновників без звернення до суду на першому етапі.

– Моніторинг: містить постійний контроль за дотриманням прав людини-члена ТГ, а також її груп та асоціацій у діяльності муніципальних органів.

5. *Ресурсний елемент (Забезпечення існування і функціонування локальної системи захисту прав людини)* – йдеться про діяльнісно-функціональну природу цього елемента, без якого вся локальна система захисту залишається декларативною, до них відносяться:

– Фінансова база: наявність місцевого бюджету реалізації соціальних програм.

– Матеріальні ресурси: комунальна власність, земля, інфраструктура, необхідних забезпечення прав жителів.

Отже, резюмуючи, можна стверджувати, що локальна система захисту прав людини виступає як «живе право». Бо її специфіка полягає в тому, що вона, по-перше, максимально наближена до людини; по-друге, її належне існування і функціонування є об'єктивно необхідною для побудови системи гуманітарно-гуманістичного захисту на загальнодержавному рівні, органічною частиною якого вона виступає; по-третє, якщо ця система не працює на рівні міста чи села, то міжнародні механізми (наприклад, такі як ЄСПЛ) будуть реально перевантажені, оскільки «первинний фільтр», яким виступає ця локальна система справедливості, не спрацював.

6. Локальна система захисту прав людини як іманентний елемент місцевого самоврядування

Досліджуючи роль і значення локальної системи захисту прав людини як іманентного елемента МСВ, важливо визначити основоположні настанови, що підтверджують цю тезу, а саме:

А) Її існування і функціонування, розвиток і вдосконалення підтверджуються концептуалізацією муніципального рівня: можна стверджувати, що фактично вперше обґрунтовано, що локальна система захисту прав людини не є допоміжним елементом державної машини, а

виступає ефективним і продуктивним автономним правовим простором, де міжнародні стандарти прав людини проходять реальний процес «локальної соціалізації» та адаптації до потреб конкретної ТГ;

Б) Її існування і функціонування, розвиток і вдосконалення підтверджуються визначенням суб'єктної специфіки: бо вперше аргументовано, що ключовим суб'єктом даної локальної системи захисту є саме ТГ як колективний правозахисник, що зміщує акцент із державного примусу на громадський контроль та співучасть (партисипацію);

В) Її існування і функціонування, розвиток і вдосконалення підтверджуються введенням категорії «Муніципальний суверенітет особи»: отже доведено, що в умовах децентралізації правовий загальний конституційно-правовий статус людини доповнюється «муніципальною складовою», а саме муніципально-правовим статусом людини (особи), що забезпечує реалізацію прав людини, її груп та асоціацій у їхній безпосередній близькості до місця проживання людини та місця функціонування її груп та асоціацій (принцип субсидіарності);

Г) Її існування і функціонування, розвиток і вдосконалення підтверджуються обґрунтуванням ролі і значення феноменології «сервісної держави»: отже, розкривається, що на локальному рівні соціуму суб'єкти захисту прав людини трансформуються з «органів публічної самоврядної влади» на «провайдерів публічних послуг», де якість послуги безпосередньо корелює з рівнем захисту прав людини.

Варто зазначити, що дослідження предметно-об'єктного складу локальної системи захисту прав людини, зокрема, у концепції професора М. О. Баймуратова, дає змогу стверджувати, що її предмет та об'єкт об'єктивно і нерозривно пов'язані з ідеєю муніципальної демократії. Саме тому він розглядає цю систему не як формальну структуру, а як живий механізм реалізації прав «тут і зараз»¹⁰⁵.

Наведений підхід переконливо і аргументовано підтверджується детальним розбором предметно-об'єктного складу локальної системи захисту прав людини, а саме:

І. *Об'єкт локальної системи захисту прав людини* – (загальне розуміння об'єкту – як те, що потім спрямовано на дію системи) – у широкому значенні це суспільні відносини, що виникають на локальному рівні соціуму в процесі постреалізаційної або реалізаційно-захисної діяльності належних суб'єктів захисту прав людини, її груп та асоціацій. До профільної феноменології відносяться:

¹⁰⁵ Баймуратов М., Кофман Б., Бобровник Д. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2025. №4. С. 82-105. DOI: doi.org. 10.30970/jcl.4.2025.5.

А) Правовий статус особистості, а також її груп та асоціацій у громаді – варто усвідомлювати і розуміти, що це не просто банальний набір прав, а реальна можливість людини-члена ТГ, а також у широкому розумінні її груп та асоціацій впливати на життя свого міста чи села.

Б) Локальний (місцевий) суспільний інтерес – йдеться про усвідомлення інтересів колективного суб'єкта – територіальної громади (питання екології району, якості доріг, безпеки вулиць тощо).

В) Муніципальні послуги – йдеться про належну якість та доступність сервісів (адміністративних, соціальних, освітніх), які безпосередньо і реально визначають рівень реалізації прав людини.

Г) Місцеве самоврядування – як таке, в розумінні самої системи органів публічної самоврядної влади як об'єкт контролю з боку громадян.

II. *Предмет локальної системи захисту* – у загальному розумінні йдеться про предмет, під яким розуміються конкретні права, свободи та законні інтереси людини, її груп та асоціацій, що підлягають захисту у межах території існування та функціонування ТГ. Варто зазначити, що професор М. О. Баймуратов виділяє тут специфічний «муніципальний пласт»¹⁰⁶, як базовий, первинний та фундаторський рівень загальної системи захисту прав людини. На його думку, саме на рівні місцевого самоврядування (у територіальній громаді, місті, селі) права людини трансформуються з абстрактних конституційних декларацій у конкретні життєві блага. До профільної феноменології відносяться:

А) Права участі (Політичні):

- Право на місцевий референдум.
- Право на подання місцевих петицій.
- Право на участь у громадських слуханнях та загальних зборах громади.

Б) Соціально-економічні права:

- Право на доступне медичне обслуговування (муніципальні клініки).
- Право на якісну середню та дошкільну освіту.
- Право на соціальне забезпечення за рахунок коштів місцевого бюджету.

В) Екологічні та культурні права:

- Право на сприятливе довкілля у межах громади.
- Право на збереження історико-культурної спадщини місцевого значення.

Г) Право на належне управління (Right to good administration):

- Право отримання інформації від органів місцевого самоврядування.

¹⁰⁶ Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава*: збірник наукових праць. Одеса, 1997. С. 96–101.

– Право на об'єктивний та своєчасний розгляд скарг місцевими (муніципальними) чиновниками.

III. *Ключовими відмінностями* локальної системи захисту прав людини (за М.О. Баймуратовим)¹⁰⁷ виступають:

1. Конкретність: На локальному рівні об'єктом захисту є не власне «право на працю взагалі», а конкретне робоче місце чи програма зайнятості у громаді.

2. Просторова обмеженість: Дія системи обмежена адміністративними межами конкретної громади.

3. Специфіка регулювання: Предмет захисту багато в чому визначається Статутом громади, який може розширювати список прав (наприклад, додаткові пільги для мешканців).

4. Детермінація муніципальною свідомістю (правосвідомістю)¹⁰⁸: Всі процеси в межах захисту визначаються настановами муніципальної свідомості, що базується на екзистенційних інтересах людини, її груп та асоціацій.

Отже, резюмуючи, можна зазначити, що об'єктом локального захисту прав людини виступає життєдіяльність територіальної громади як цілісного соціального організму, а предметом – є сукупність прав та законних інтересів людини (особистості), її груп та асоціацій, реалізація яких можлива виключно або переважно через механізми місцевого самоврядування.

Ба більше, вказаний автор, автор детально протиставляє локальну систему захисту загальнодержавній (національній) та міжнародній за такими параметрами:

1. Суб'єктна специфіка (Локальний людиноцентризм): На відміну від абстрактного державного захисту, суб'єктами локальної системи виступають ОМСВ, які формуються безпосередньо територіальною громадою та діють у режимі максимальної наближеності до жителів.

2. Телеологічна (цільова) домінанта: Головна відмінність локального захисту полягає в задоволенні повсякденних екзистенційних потреб людини «тут і зараз». Захист прав реалізується не через високі юридичні декларації,

¹⁰⁷ Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава*: збірник наукових праць. Одеса, 1997. С. 96–101.

¹⁰⁸ Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Антропологічна складова муніципальної свідомості (правосвідомості): до розуміння та визначення ролі людини-жителя та члена територіальної громади. October, 2024. InterConf. № 221. URL: https://www.researchgate.net/publication/385500693_Antropologichna_skladova_municipalnoi_svidomosti_pravosvidomosti_do_ozuminna_ta_viznacenna_rolu_ludini-zitela_ta_clena_teritorialnoi_gromadi. DOI: 10.51582/interconf.19-20.10.2024.016

а через надання системного комплексу якісних муніципальних і комунальних послуг, безпеку середовища та життєдіяльності в громаді.

3. *Об'єктна відокремленість (Муніципальні права людини):* Об'єктом захисту виступає специфічна група прав – муніципальні права особистості (жителя-члена ТГ), які неможливо повноцінно реалізувати поза межами конкретного локального соціуму (наприклад, право на участь у місцевому самоврядуванні, локальних референдумах та розпорядженні комунальною власністю).

4. *Інструментальна гнучкість:* Локальна система володіє унікальною адаптивністю, що підтверджено у сучасних роботах М.О. Баймуратова про «мілітарний муніципалізм»¹⁰⁹. В екстраординарних умовах (наприклад, під час воєнного стану) саме локальна система першою бере на себе захист критичних потреб громадян, оперативно перерозподіляючи локальні ресурси, тоді як державні механізми вимагають тривалого часу для стабілізації.

Отже, резюмуючи наведені вище відмінності, можна зазначити, що формування локальної системи захисту прав людини свідчить про прояв відповідних тенденцій, а саме про:

1. *Децентралізацію правозахисної функції держави:* Локальна система захисту прав людини трансформує правозахисну діяльність із абстрактного державного рівня на конкретний приземлений рівень. Головними суб'єктами тут виступають ОМСВ. Вони діють у режимі максимальної наближеності до жителів, що забезпечує реальний, а не декларативний людиноцентризм.

2. *Прагматичний характер локального правозахисту:* Телеологічна домінанта системи доводить, що на місцевому рівні права людини захищаються не через ухвалення законів, а через щоденне забезпечення базових екзистенційних потреб «тут і зараз». Якість життя, безпечне середовище, доступ до комунальних і муніципальних послуг є матеріальним вираженням і головним критерієм ефективності такого захисту.

3. *Автономізацію інституту «муніципальних прав людини»:* Об'єктна виокремленість системи підтверджує існування особливої категорії – муніципальних прав особистості. Ці права (участь у місцевих референдумах, громадських слуханнях, розпорядженні майном громади) мають чітку територіальну прив'язку. Їх неможливо повноцінно реалізувати поза межами конкретного локального соціуму (територіальної громади).

¹⁰⁹ Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2024). Мілітарний муніципалізм: до визначення об'єктивно-доктринальних настанов до формування та функціонування. Матеріали конференцій МІНД, (16.02.2024; Кременчук, Україна), 131–136. вилучено із <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/1034>

4. *Кризову стійкість та життєздатність («Мілітарний муніципалізм»)*: Інструментальна гнучкість локальної системи робить її першим і найважливішим ешеленом захисту в екстраординарних умовах (наприклад, під час воєнного стану). Завдяки високій адаптивності та здатності оперативного перерозподіляти внутрішні ресурси, локальна система захищає критичні потреби громадян значно швидше, ніж громіздкі та централізовані державні механізми.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає змогу зробити наступні висновки:

– дослідження феноменології локальної системи захисту прав людини у контекстуалізації проблематики її усвідомлення і розуміння ідентифікації, ознак, характерологій, – виступає актуальною та продуктивною науковою задачею, що знаходиться на стику національного муніципального, конституційного та міжнародного муніципального і міжнародного конституційного, а також міжнародного публічного права;

– актуалізація та важливість проблематики локальної системи захисту прав людини детермінується тим, що вона: а) відбувається та реалізується на локальному рівні соціуму, – б) тобто там де людина, що виступає як житель і одночасно як член територіальної локальної людської спільноти (територіальної громади), здійснює свій життєвий цикл, в) реалізуючи свою репродуктивну функцію (фертильна частина членів громади) щодо відтворення людського потенціалу спільноти, а г) її групи та асоціації, що нею створюються для задоволення своїх екзистенційних інтересів, здійснюють свій цикл формування, існування та функціонування, а також г') діють створені електоральним корпусом громади органи публічної влади – органи місцевого самоврядування, що функціонують в умовах локальної демократії в формі місцевого самоврядування, – завдяки реалізації своїх компетенційних повноважень, – результатом чого виступає створення, у широкому її розумінні, локальна система охорони, гарантування і захисту прав людини;

– історико-правові контексти становлення локальної системи захисту прав людини свідчить про наявність суттєвої історичної ретроспективи профільного процесу формування, починаючи зі стародавніх часів Еллади та Риму, Середньовіччя, Нових і Новітніх часів, і закінчуючи сучасністю, коли становлення локальних (регіональних) систем захисту прав людини виступає як результат еволюції міжнародного права після Другої світової війни, де держави певного географічного чи культурного ареалу створили додаткові механізми захисту, що доповнюють систему ООН;

– визначення доктринально-нормативних ідентифікаторів локальної системи захисту прав людини досягається в процесі усвідомлення, розуміння, дослідження та аналізу її філософії, логіки, логістики, конотації,

наративів та патернів, – причому, в обов’язковому порядку з їх локально-телеологічною деталізацією і акцентуацією пріоритетів профільної системи;

– дослідження актуальних питань нормативного забезпечення локальної (муніципальної) системи захисту прав людини об’єктивно потребує усвідомлення, розуміння і тлумачення профільної системи у більш широкому контексті, зокрема через розширення суб’єктів, що приймають участь у такому захисті, що дає можливість визначити *локальну систему захисту прав людини* – як сукупність правових норм, які приймаються та діють на рівні окремих територіальних громад, підприємств, установ або організацій для забезпечення прав конкретних фізичних осіб (враховуючи і суттєві можливості *самозахисту прав людини* в межах наведених суб’єктів);

– дослідження характерологічних пріоритетів локальної системи захисту прав людини, що здійснюється через визначення її біхевіористично-пріоритетних ознак, володіє особливою контекстуалізацією та актуальністю в період екстраординарного існування і функціонування державності, включаючи й період воєнного стану та фактичного стану війни – бо вона дозволяє розкрити та проаналізувати глибини проблеми, що виникають в процесі забезпечення безпеки жителів-членів ТГ та їх життєстійкості, забезпечити відносно безбар’єрний характер використання ними прав людини в умовах, що склалися, і за допомогою цифровізації локальних (муніципальних, комунальних, управлінських) послуг, забезпечити інтегративні засади існування та функціонування всієї ТГ та її жителів-членів, а також входження до неї (інтеграція) ВПО – відповідно до наведених задач формується й перелік основоположних засад щодо основних напрямків діяльності ТГ, їх ОМСВ в екстремальних умовах, що склалися;

– сучасні дослідження локальної системи захисту прав людини спираються на доктринальні нароби вітчизняних та зарубіжних вчених-муніципалістів в контексті розуміння стратегічної ролі і критичного значення локальної системи захисту прав людини, – що не тільки актуалізують та контекстуалізують профільні дослідження, але й посилюють усвідомлення і розуміння його стратегічної та критичної компоненти в загальному механізмі захисту прав людини, її груп та асоціацій, що існує на локальному, загальнодержавному і міжнародному рівнях – при цьому пріоритетне місце в цьому процесі займає вітчизняна школа муніципального права, що очолюється професором М.О. Баймуратовим;

– дослідження параметральних ознак локальної системи захисту прав людини, тобто сукупності сталих характеристик, які дозволяють ідентифікувати цю систему як самостійний об’єкт дослідження, існування та функціонування і виміряти її ефективність, дає змогу виділити такі

ключові її параметри, а саме: просторово-територіальну обмеженість – вона ідентифікує простір та межі її застосування і використання; суб'єктну децентралізацію – вона ідентифікує коло суб'єктів, що приймають участь в процесі локального захисту прав людини, виступаючи її ініціаторами, організаторами, виконавцями, а також його об'єктами і одночасно суб'єктами; субсидіарну автономність – вона ідентифікує організаційний або технічний /технологічний/ принцип, за якого окремі елементи чи підсистеми загальної системи мають максимальну самостійність у прийнятті рішень і виконанні функцій, але центральна система втручається лише тоді, коли локальні компоненти не здатні самостійно впоратися із завданням (субсидіарність та автономність);

– досліджуючи роль і значення локальної системи захисту прав людини як іманентного елементу місцевого самоврядування, важливо визначити основоположні настанови, що підтверджують цю тезу, а саме, що її існування і функціонування, розвиток і вдосконалення: а) підтверджуються концептуалізацією муніципального рівня; б) визначенням суб'єктної специфіки; в) введенням категорії «Муніципальний суверенітет особи»; г) обґрунтуванням ролі і значення феноменології «сервісної держави».

АНОТАЦІЯ

Захист прав людини як основоположна ознака ліберальної демократії виступає мегатрендом сучасного глобального, міжнародного, внутрішньодержавного, регіонального і локального розвитку. У розділі досліджується феноменологія локальної системи захисту прав людини у контексті локалізації проблематики її усвідомлення і розуміння ідентифікації, ознак, характерологій, що виступає актуальною та продуктивною науковою задачею, яка знаходиться на стику національного муніципального, конституційного та міжнародного муніципального і міжнародного конституційного, а також міжнародного публічного права. Актуалізація та важливість проблематики локальної системи захисту прав людини детермінується тим, що вона: а) відбувається та реалізується на локальному рівні соціуму, б) тобто, там де людина, що виступає як житель і одночасно як член територіальної локальної людської спільноти (територіальної громади), здійснює свій життєвий цикл, в) реалізуючи свою репродуктивну функцію щодо відтворення людського потенціалу спільноти, а г) її групи та асоціації, що нею створюються для задоволення своїх екзистенційних інтересів, здійснюють свій цикл формування, існування та функціонування, а також г') діють створені електоральним корпусом громади органи публічної влади – органи місцевого самоврядування, що функціонують в умовах локальної демократії в формі місцевого самоврядування, – завдяки реалізації своїх компетенційних повноважень, – результатом чого виступає

створення, у широкому її розумінні, локальна система охорони, гарантування і захисту прав людини.

Література

1. Angermeier, Heinz. *Königtum und Landfriede im deutschen Spätmittelalter*. München: C.H. Beck, 1966. 612 S.
2. Aristotle. *ON THE CONSTITUTION OF ATHENS*. London: MACMILLAN AND CO. and NEW YORK, 1892. 189 p.
3. Berman, Harold J. *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983. 672 p.
4. Biernacka Agnieszka. *Universal Rights, Local Frames? Metaphors in UN Human Rights Instruments in English, Spanish, and Polish* (Published: April 2026, Springer). URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11196-026-10495-w>
5. Burg Martijn Van Der. *Local Administration in the Napoleonic Empire: The Case of Napoleon's Third Capital Dans Napoleonica*. *La Revue*. 2016. No1 (25). C. 123–141.
6. Buyan I. *Primitive society is a pioneer in the formation of sources, conditions, and factors for the satisfaction of human needs*. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/4331/1/%D0%91%D1%83%D1%8F%D0%BD%20%D0%86.pdf>
7. Coleman J. S. *Social capital in the creation of human capital*. *American Journal of Sociology*, 1988. N 94. P. 103. (pp. 95-120).
8. Coleman J. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 1990. P. 233. (993 p.).
9. Duke, Alastair. *Reformation and Revolt in the Low Countries*. London: Hambledon Press, 2003. 314 p.
10. Fraser, James George. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. London: Oxford University Press, 2009. 896 p.
11. Ghervas Stella. *Three Lessons of Peace: From the Congress of Vienna to the Ukraine Crisis*. URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/three-lessons-peace-congress-vienna-ukraine-crisis>
12. González, Julián. *The Lex Imitana: A New Flavian Municipal Law*. *The Journal of Roman Studies*. (Society for the Promotion of Roman Studies / Cambridge University Press). 1986. Vol. 76. P. 147–243.
13. Grigolo, Michele. *The Human Rights City: New York, San Francisco, Barcelona*. Routledge, 2019. 234 p. DOI:10.4324/9781315628530
14. Kennedy, David. *The International Human Rights Movement: Part of the Problem?* *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 15, 2002.
15. Helmholz, Richard H. *The Spirit of Classical Canon Law*. Athens, Georgia: University of Georgia Press, 1996. 514 p.
16. *History of Europe*. BYU Library. URL: <https://lib.byu.edu/~rdh/>
17. Israel, Jonathan. *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*. Oxford: Clarendon Press, 1995. 1280 p.

18. Kossmann E. H., Mellink A. F. Texts concerning the Revolt of the Netherlands. Cambridge: Cambridge University Press, 1974. 306 p.
19. Kotenko T. V. The formation of human rights and freedoms in the teachings of the philosophers of Ancient Greece and Rome. *Almanac of law*. 2020. Issue 11. P. 127–132.
20. Lévi-Strauss, Claude. *Anthropologie structurale*. Paris: Plon, 1958. 454 p.
21. MacDowell, Douglas M. *The Law in Classical Athens*. Ithaca: Cornell University Press, 1978. 280 p.
22. Malinovsky, Bronislav. *Crime and Custom in Savage Society*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1926. 132 p.
23. Mitchell, Don. *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. Guilford Press, 2003. 270 p.
24. Ogilvie, Sheilagh. *Institutions and European Trade: Merchant Guilds, 1000–1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 496 p.
25. Oomen, Barbara, Davis F., Martha. *Global Urban Justice: The Rise of Human Rights Cities*. Cambridge University Press, 2016. 336 p.
26. Pattern Analysis as a Tool for Human Rights Investigations: A Practice-Oriented Reflection Camilo Eduardo Umaña Hernández. May, 2025. HRP 25-001. URL: <https://hrp.law.harvard.edu/wp-content/uploads/2025/06/Camilo-Eduardo-Umana-Pattern-Analysis-2025.06.04.pdf>
27. Roman Statutes (in 2 volumes). Crawford, Michael H. (Ed.). *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. Supplement; No. 64. London: Institute of Classical Studies, University of London, 1996. (Vol. 1. No. 25 (Lex Imitana). P. 361–511.
28. Sibalis, Michael. *The Napoleonic Police State*. Published in Philip Dwyer's *Napoleon and Europe*, 2002. 350 p.
29. *The Local Relevance of Human Rights*. Editors Koen De Feyter, Stephan Parmentier, Christiane Timmerman and George Ulrich. Cambridge University Press, 2011. 365 p.
30. Thibaudeau, Antoine-Claire. *Mémoires sur le Consulat, 1799-1804*. / compilat. François Pascal. Paris: Éditions SPM, 2013. 242 p.
31. Tocqueville, Alexis de. *Democracy in America*. Vol. 1. N.-Y.: Vintage Books, 1954. P. 34. (688 p.).
32. Todd, Stephen C. *THE SHAPE OF ATHENIAN LAW*. Oxford: Clarendon Press, 1993. 448 p.
33. Young D. Local self-government in the Scandinavian and Baltic countries. Review. SKL International, 2016. 84 p. URL: https://polaris.org.ua/documents/ENG_finalver_bluebook_compressed_copy_1.pdf
34. Арабаджи Н.В. Юридична клініка як інноваційна форма реалізації юридичної освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 158-161. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/36>

35. Баймуратов М. А. Конституционно-проектная регламентация местного самоуправления и территориальных коллективов. *Юридический вестник*. 1996. № 1. С. 95-100.

36. Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя Юридичного інституту ОДУ)*: збірник наук. праць. Одеса, 1997. С. 96–101.

37. Баймуратов М. О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада та громадянське суспільство: проблеми взаємозв'язку і взаємозалежності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 131-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_26

38. Баймуратов М. О. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні / В кн.: Погорілко В.Ф., Баймуратов М.О. Муніципальне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, М.О. Баймуратов, Ю.Ю. Бальцій та ін.; за ред. М.О. Баймуратова; вид. 2-ге, доп. Київ: Правова єдність, 2009. С. 247–318.

39. Баймуратов М. О. Від римських муніципій до сучасного місцевого самоврядування. *Проблеми сучасної муніципалістики*: навч. посібник / За загальною ред. О. В. Батанова. Київ: Академія муніципального управління, 2012. 292 с. Серія: «Інноваційні освітні технології в муніципальному праві». С. 167–180.

40. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ; Одеса: Фенікс, 2018. 762 с.

41. Баймуратов М. О. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методологічні підходи до розуміння та визначення / М. О. Баймуратов, О. О. Боярський. *Публічне право*. 2019. № 2. С. 31-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2019_2_6

42. Баймуратов М. О. Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування України як складова частина Європейського правового простору локальної демократії / М. О. Баймуратов, Н. В. Бочарова, Б. Я. Кофман. *The European dimension of modern legal science: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 548 p.

43. Баймуратов М.О. Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивні потреба та необхідність / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Право України*. 2024. № 8. С. 38-60. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2024_6-s2.pdf

44. Баймуратов М. О. Муніципальні права людини як нова константа національного муніципального та конституційного права / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Право України*. 2020. № 10. С. 63-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2020_10_7

45. Баймуратов М. О. Магдебурзьке право на українських землях: дискусійні сторінки вітчизняної муніципальної історії. *Проблеми сучасної муніципалістики*: навч. посібник / За загальною ред. О. В. Батанова. Київ:

Академія муніципального управління, 2012. 292 с. Серія: «Інноваційні освітні технології в муніципальному праві». С. 181–187.

46. Баймуратов М.О. Міжнародні зв'язки і стандарти в системі місцевого самоврядування України. Муніципальне право України: підручник/ За ред. Погорілка В.Ф., Фрицького О.Ф. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 315–348.

47. Баймуратов М.О. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2021. № 2. С. 7–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_2_3

48. Баймуратов М., Кофман Б. (2022). Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування України: параметральні ознаки та роль у становленні локальної демократії. *Scientific Collection «InterConf»*. (128), 115–124. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1448>.

49. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. «Муніципальні цінності»: до ідентифікації та визначення параметричних ознак профільної феноменології. Аналітичне та порівняльне правознавство. 2023. Грудень, С. 81–89. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.13>.

50. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Компетенційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини в період миру і воєнного стану в Україні: актуальні питання регламентації та регулювання. URL: <https://constitutionalist.com.ua/bajmuratov-m-o-kofman-b-ia-kompetentsijni-povnovazhennia-orhaniv-mistsevoho-samovriadvannia-v-sferi-zakhystu-prav-liudyny-v-period-myr-i-voiennoho-stanu-v-ukraini-aktualni-pytannia-rehlamentatsii/>

51. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. «Муніципальні цінності»: до ідентифікації та визначення параметричних ознак профільної феноменології. Аналітичне та порівняльне правознавство. 2023. Грудень, С. 81–89. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.13>.

52. Баймуратов, М. О., & Кофман, Б. Я. (2024). Парадигма «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» як стратегічно-базовий напрям у формуванні та функціонуванні демократичної правової державності. *Правовий часопис Донбасу*, 1(4), 3–10. <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-3-10>

53. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Антропологічна складова муніципальної свідомості (правосвідомості): до розуміння та визначення ролі людини-жителя та члена територіальної громади. October, 2024. *InterConf*. № 221. URL: https://www.researchgate.net/publication/385500693_Antropologichna_skladova_municipalnoi_svidomosti_pravosvidomosti_do_rozuminna_ta_viznacenna_rol_ludini-zitela_ta_chlena_teritorialnoi_gromadi. DOI: 10.51582/interconf.19-20.10.2024.016

54. Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2024). Мілітарний муніципалізм: до визначення об'єктивно-доктринальних настанов до формування та функціонування. Матеріали конференцій МЦНД, (16.02.2024; Кременчук, Україна), 131–136. вилучено із <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/1034>

55. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Україна у системі міжнародного європейського транскордонного співробітництва: до визначення парадигми нормативного забезпечення. *ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС*. 2022. № 4. Ч. 1. С. 177-189. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.1.28>

56. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я., Бобровник Д.О. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2025. № 4. С. 82-105. <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2025.5>.

57. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Єфремова Н. В. Органи місцевого самоврядування та права людини: до побудови локальної системи охорони і захисту в розумінні міжнародної спільноти держав. Електронне наукове видання "*Публічне адміністрування та національна безпека*". 2025. № 7 (60). <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2025-7-11213>.

58. Баймуратов М., Кофман Б., Панасюк С. «Європа регіонів»: транскордонне співробітництво: Коментар Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями. Одеса : Фенікс, 2017. 206 с.

59. Балинська О. М. Семіотика права: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 416 с.

60. Балинська О. М. Пам'ять як семіотичний засіб формування загальнолюдських прав та історико-національної правової політики держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 746-753. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.132>

61. Бальцій Ю.Ю. Правовий статус міського голови в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право. Одеса, 2006. 16 с.

62. Батанов О.В. Муніципальний омбудсман як елемент локальної системи захисту. прав людини: інституційні та функціональні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 65-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2016_1_15

63. Батанов, О. В. Людина і муніципальне право: взаємозв'язок та розвиток. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 32-37. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.05>

64. Батанов О. Доктрина муніципального права Михайла Баймуратова. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: Право. 2024. № 2 (9). С. 8-19. DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-1

65. Бесчастний В.М., Діміч А.В. Правова характеристика суб'єктів логістичного забезпечення державної безпеки у період воєнного стану в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1–2. С. 110-119. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.1-2/110-119>

66. Бобровник Д. О. Дихотомія «локальне / глобальне» як основоположний концепт набуття міжнародної правосуб'єктності територіальною громадою. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 58–66. URL: <file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/348-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-668-1-10-20210110.Pdf>

67. Бобровник Д. О. Роль муніципальної правосвідомості та муніципальної психології у процесах формування глобалістського потенціалу територіальної громади. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Право». 2022. № 1 (4). С. 23-33.

68. Бочарова Н. В. Міста прав людини в системі муніципального управління: сучасний зарубіжний досвід. Baltija Publishing, 2023. С. 62-78. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/342/9371/19601-1?inline=1>. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-4>.

69. Боярський О.О. Людина в місцевому самоврядуванні: до розуміння та вивчення параметрально-нормативних ознак: монографія; за ред. М.О. Баймуратова; Ін-т законодавства ВР України. Київ-Одеса: Фенікс, 2022. 432 с.

70. Блок М. Феодальне суспільство. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2001. 528 с.

71. Бордун Н. Антропологічні та соціокультурні засади захисту прав людини. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 310–316.

72. Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 14-20. DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901.14>

73. Гошко Т.О. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.). Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. 255 с.

74. Громадський моніторинг органів місцевого самоврядування: партнерство у реалізації прав людини /за підтримки USAID та Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ). Звіт за проектом / автори Роман Лихачов, Наталія Кулікова, Андрій Малетин, Вікторія Ільчишена /ред. Євген Полтенко. Київ: Мережа правового розвитку, 2018. 24 с.

75. Дробуш І.В. Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право;

муніципальне право. Київ: ІДП ім. В.М. Корецького НАН України, 2017. 478 с.

76. Європейська хартія місцевого самоврядування. м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

77. Єсіна Н. В., Мурач Д. В. Моніторинговий звіт стану дотримання прав людини у Сумській територіальній громаді Сумській області. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2024. 48 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/100791>

78. Киричук І. 108 житлових ваучерів та понад 17 млн грн допомоги: як підтримують переселенців у Рівненській громаді. URL: <https://suspilne.media/rivne/1267990-108-zitlovih-vauceriv-ta-ponad-17-mln-grn-dopomogi-ak-pidtrimuut-pereselenciv-u-rivnenskiy-gromadi/>

79. Кожан В. В. Теоретичні основи та практика законодавчого закріплення особистих прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Правознавство*. 2015. № 18. Вип. 1. С. 33–36.

80. Костенко О.М. Принцип соціального натуралізму та його значення для юриспруденції і кримінології. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 1. С. 129-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_1_23

81. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

82. Місцевий індекс прав людини. Українська Гельсінська спілка прав людини. URL: <https://www.hro.org.ua/index.php?r=8.1>

83. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні / М. О. Баймуратов, В. А. Григор'єв. Одеса: БАХВА, 2003. 192 с.

84. Муніципальні права людини як всеохоплююча та універсальна форма становлення і розвитку її свідомості, формування телеологічно-праксіологічних габітусів та визначення її екзистенційного призначення / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман, Н. В. Єфремова. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2025. № 2 (11). С. 5-19. DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-2-11-1>

85. На Житомирщині відкрили притулок для постраждалих від домашнього насильства. 22.06.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3512942-na-zitomirskini-vidkrili-pritulok-dla-postrazdalih-vid-domasnogo-nasilstva.html>

86. Посторонко І. Г. Становлення та розвиток феноменології муніципалізму: історичні цивілізаційно-локальні підходи до розуміння та визначення. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 107-114. URL: <file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/722>

-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B 0%D1%82%D1%82%D1%96-1369-1-10-20230122. Pdf

87. Посторонко І. Г. Сучасний муніципалізм: теоретико-доктринальні підходи до розуміння, визначення та легалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 2. С. 105-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2021_2_13

88. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561.

89. Прозорий офіс Вінницької міської ради отримав відзнаку «Дієвий ЦНАП 2026». 14:35 06.04.2026. URL: <https://vitatv.com.ua/misto/prozoryy-ofis-vinnyskoyi-miskoyi-rady-0>

90. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.

91. Прокуратура України та місцеве самоврядування: проблематика захисту муніципальних прав особистості: монографія / М. О. Баймуратов, О. Є. Єгоров; за ред. Ю. О. Волошин; Маріупольський держ. ун-т. Суми: Університетська книга, 2012. 240 с.

92. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

93. Про реалізацію програми житлових ваучерів для внутрішньо переміщених осіб у Хмельницькій громаді. URL: <https://www.khm.gov.ua/uk/node/69976>

94. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Ст. 73.

95. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник. Підготовлено в рамках реалізації і за підтримки Програми Європейського Союзу ERASMUS+ 573861-EPP-1-2016-1-EE-EPPKA2-CBHE-JP «European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova». HRLAW. Київ, 2018. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclclefindmkaj/https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/phd_1_copy.pdf

96. Солодовнік М. Безбар'єрний Харків: чи стає місто доступнішим для людей з інвалідністю – досвід ветерана. URL: <https://suspihne.media/kharkiv/986317-bezbarernij-harkiv-ci-stae-misto-dostupnisim-dla-ludej-z-invalidnistu-dosvid-veterana/>

97. Соціологічне дослідження «Що українці знають та думають про права людини». Четверта хвиля. (2016-2018-2020-2023). Загальнонаціональне дослідження. (проводиться Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва за підтримки Центру прав людини ZMINA та Програми розвитку ООН (UNDP) в Україні). URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclclefindmkaj/https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-07/humanrights23-7_2.pdf

98. У Львівській міськраді затвердили Кодекс етичної поведінки посадовців. 20 вересня 2019 р. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/government/u-lvivskii-miskradi-zatverdily-kodeks-etychnoi-povedinky-posadovtsiv/>

99. Фасілітація. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%B%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

100. Чайковська А. Бюджет участі/бюджет ігнору. Як громадський проєкт залучення може перетворитися на політичний інструмент. 19.12.2015 року. URL: <https://zmist.pl.ua/publications/byudzhety-uchastybyudzhety-ignoru-yak-gromadskiy-proyekt-zaluchennya-mozhe-peretvoritisya-na-politichnii-instrument/>

101. Яців Д. Безкоштовний проїзд: в Івано-Франківській громаді з 1 лютого почнуть видавати нові пільгові картки "Галка". URL: <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/922085-bezkostovnij-proizd-v-ivano-frankivskij-gromadi-z-1-lutogo-pocnut-vidavati-novi-pilgovi-kartki-galka/>

Information about the authors:

Baimurатов Mykhailo Oleksandrovych,

Doctor Habilitat of Law, Professor,
Professor of the Department of Political Sciences and Law,
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushinsky,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Academician of the Ukrainian Academy of Sciences
26, Staroportofrankivska st., Odessa, 65020, Ukraine

Kofman Borys Yakovych,

Doctor Habilitat of Law, Professor,
Professor of the Department of Political Sciences and Law,
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K.D. Ushinsky,
Honored Lawyer of Ukraine
26, Staroportofrankivska st., Odessa, 65020, Ukraine

Efremova Nataliya Volodymyrivna,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of History of State and Law,
National University "Odesa Law Academy"
23, Fountain Road, Odessa, 65009, Ukraine